

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ФРАНКА**

ЛЯЛЮК ГАЛИНА МИКОЛАЇВНА

УДК37.015.311-058.86(477)"19/20"(043.5)

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ
У КОНТЕКСТІ ОСОБИСТІСНОЇ ПАРАДИГМИ В УКРАЇНІ
(XX – початок XXI століття)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

01 Освіта / Педагогіка

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка.

Науковий консультант: доктор філософських наук, професор
Скотна Надія Володимирівна
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, ректор.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Вихрущ Анатолій Володимирович,
Тернопільський національний медичний університету імені І.Я. Горбачевського, кафедра української мови, завідувач;

доктор педагогічних наук, професор
Слюсаренко Ніна Віталіївна,
Херсонський державний університет, кафедра педагогіки, психології й освітнього менеджменту імені проф. Є. Петухова, професор;

доктор педагогічних наук, професор
Товканець Ганна Василівна,
Мукачівський державний університет, кафедра теорії та методики початкової освіти, завідувач.

Захист відбудеться 27 квітня 2021 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 36.053.01 у Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка за адресою: 82100, м. Дрогобич, вул. І. Франка, 24, к. 20.

З дисертацією можна ознайомитися на сайті <http://dspu.edu.ua/science/spec-rady/general-pedagogics/disertations/> та у бібліотеці Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка за адресою: 82100, м. Дрогобич, вул. Лесі Українки, 2.

Автореферат розісланий 26 березня 2021 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

М. Д. Галів

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Перехід до нової особистісно-гуманістичної парадигми – провідна тенденція сучасної освіти й загалом педагогічної свідомості суспільства наприкінці ХХ – початку ХХІ століття, що засвідчує прогресивні тенденції її оновлення. У суспільній свідомості змінюється уявлення про людину як цінність і мету виховання, відбувається зміщення акценту на суб'єктність особистості, ефективність її самореалізації.

У зв'язку з цим особливого значення в Україні набуває модернізація педагогічного процесу як ключовий аспект трансформаційних змін у суспільстві. Основні завдання переходу системи освіти на нову філософію розвитку постають й перед такою ланкою, як дитячі будинки та інтернатні заклади, опіка над якими завжди була об'єктивним показником гуманності та педагогічної спроможності суспільства. Зміни в системі інституційного догляду в напрямі альтернативного, наближеного до сімейних форм виховання, що декларовані Національною стратегією реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 рр., Законом України «Про освіту» (2017), Указом Президента України від 12 січня 2018 р. № 5/2018 «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб із їх числа», підсилюють актуальність забезпечення особистісного зростання дітей в умовах трансформаційних змін й оновлених форм державної опіки.

Рівень сирітства – це важливий ключовий стратегічний показник трансформації сімейних цінностей та відносин, державної сімейної політики, загальної демографічної ситуації. Втрата або зниження потенціалу загальнолюдських і духовних цінностей у родині, як правило, веде до прояву феномена розвитку сирітства, і як наслідок – зростання чисельності дітей, що залишилися без піклування батьків. Особливо яскраво простежується така тенденція під час економічних криз, масового зубожіння народу, епідемій і воєн, а також у перехідний період від старого стану соціальної системи до нового. Саме у такому перехідному періоді перебуває Українська держава, тому актуальність досліджуваної проблеми очевидна.

У сучасних українських реаліях формується нове бачення організації виховання, соціального захисту дітей, які потребують допомоги й підтримки. Їхня інтеграція в соціум на паритетних засадах (крім упровадження стратегій деінституалізації) уможлиблюється й шляхом організації у системі інтернатних закладів освіти ефективних форм опікунсько-виховної діяльності. Це актуалізує проблему удосконалення методів, технологій, впровадження інноваційних підходів з метою надання професійної допомоги дітям-сиротам на основі науково обґрунтованих концепцій виховання. Відтак особливого значення набуває переосмислення історико-педагогічного досвіду виховання дітей-сиріт у вітчизняній теорії і практиці ХХ – початку ХХІ століття, процесу розвитку парадигм і концепцій виховання, встановлення їх продуктивного змісту, визначення прогностичного потенціалу.

Теоретико-методологічні основи інституційного виховання дітей-сиріт розроблялися Я. Корчаком, А. Макаренком, В. Сорока-Росинським. Окремі

аспекти порушеної проблеми, зокрема, опіки та виховання дітей-сиріт у вітчизняній і зарубіжній педагогічній теорії та практиці досліджувалися у площині загальнонавчаних філософських положень теорії наукового пізнання (І. Бех, В. Бондар, О. Дубасенюк, І. Зязюн, В. Кремень, Н. Скотна та ін.); в історико-педагогічних (Р. Волянчук, Л. Гребінь, Д. Мажець, Т. Завгородня, С. Заєць, О. Карпенко, О. Квас, Б. Ступарик, Н. Султанова, М. Чепіль, Л. Фуштей та ін.); психолого-педагогічних (Дж. Боулбі, Л. Волинець, Г. Бевз, О. Безпалько, М. Боришевський, Л. Волинець, Я. Гошовський, І. Дубровіна, А. Капська, Й. Лангмейер, М. Лисіна, З. Матейчек, І. Пеша, Н. Тимошук та ін.); юридичних вимірах (Д. Прутян, Ю. Павленко, Н. Комарова, І. Ярмолинська). Теоретичні й методологічні розвідки, що розкривають сучасні підходи до організації й вдосконалення виховання дітей в умовах інтернатних закладів освіти здійснено А. Бондар, О. Бережною, І. Козубовською, Б. Кобзар, О. Кузьміною, С. Курінною, О. Платоною, В. Покасем, Н. Слюсаренко, Л. Цибулько та ін. Сучасна наука не дає однозначної відповіді на питання про ефективність роботи інтернатних закладів освіти і виконання ними основних завдань із виховання дітей-сиріт. Істотним і особливо складним аспектом проблеми виховання такої категорії дітей залишається їхній особистісний розвиток.

Теоретико-методологічні основи формування особистісного підходу окреслено у фундаментальних дослідженнях відомих психологів та педагогів: В. Андрущенко, І. Бега, А. Бойко, І. Зязюна, В. Кременя, А. Маслоу, В. Рибалки, К. Роджерса, О. Сухомлинської, Е. Фромма, К. Якиманської та ін. Спільною є думка науковців, що духовно-ціннісний вимір освіти й виховання має спиратися на особистість як головну цінність освітньо-виховного процесу. Актуальною проблемою залишається оновлення традиційних концептуально-методологічних підходів до виховання дітей-сиріт з урахуванням особистісно-гуманістичної спрямованості сучасної освіти.

Аналіз результатів наукових досліджень із проблем опіки та виховання дітей-сиріт дає підстави для таких висновків: більшість наукових пошуків окресленої проблематики зосереджені на особливостях їх соціального виховання, висвітленні трансформаційних процесів у системі інституційного догляду та виховання дітей в Україні; наукові розвідки в основному присвячені вивченню інституту дитячих будинків та інтернатних закладів освіти як чинника соціалізації особистості дитини-сироти та шляхів організації у дитячих будинках соціально-педагогічної роботи, спрямованої на створення умов, близьких до сімейних.

Однак і сьогодні немає системного дослідження, у якому цілісно було б схарактеризовано шляхи становлення і реалізації в Україні виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми, недостатньо обґрунтовані технології виховної роботи з актуалізації особистісного ресурсу дитини-сироти, розкриття її творчого потенціалу. Сучасний стан опікунсько-виховної діяльності системи інституційного догляду та виховання дітей в Україні потребує перегляду й оновлення традиційних теоретико-методологічних засад, враховуючи швидкий темп соціальних, інформаційних змін суспільства, дитиноцентровану спрямованість сучасної освіти та спонукає до необхідності подолання низки *суперечностей між*:

- тенденцією впровадження стратегій деінституціалізації інтернатних закладів освіти, формально-орієнтованим проектуванням педагогічних концепцій виховання дітей-сиріт та потребою удосконалення механізмів реалізації ефективної опікунсько-виховної діяльності, загрозою збільшення чисельності соціального сирітства в Україні;

- потребою оновлення традиційних теоретико-методологічних засад, концептуально-методологічних підходів виховання дітей-сиріт з урахуванням реалій сьогодення у вимірі нової парадигми освіти і необхідністю збереження ефективних опікунсько-виховних традицій у вітчизняній педагогічній теорії та практиці;

- утвердженням особистісно-гуманістичної парадигми виховання дітей-сиріт, метою якої є розвиток особистості як суб'єкта саморозвитку з урахуванням національної своєрідності у вихованні і відсутністю цілісного теоретико-методологічного обґрунтування вітчизняного історичного досвіду виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми;

- нагальною потребою інституційних форм догляду дітей в ефективній багаторівневій системі опікунсько-виховної діяльності, об'єктивною необхідністю впровадження нестандартного інноваційного підходу до виховання дітей-сиріт, технологій актуалізації їх особистісних ресурсів та недостатнім рівнем узагальнення й систематизації праксеологічних аспектів вітчизняного науково-практичного досвіду виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми в українській педагогіці;

- потребою нівелювання небезпеки дегуманізаційного впливу віртуального світу на особистість депривованої дитини та неспроможністю традиційних підходів до виховання дітей-сиріт розв'язувати психолого-педагогічні проблеми негативного впливу сучасної перманентної кіберсоціалізації;

- необхідністю підвищення професійного рівня педагогів, фахівців опікунсько-виховної діяльності та недостатністю теоретичного обґрунтування й методичного забезпечення їх підготовки, відсутністю ефективних моделей особистісно-професійного розвитку.

З огляду на актуальність, особливу гостроту й багатоаспектність досліджуваної проблеми і водночас відсутність її системної розробки, узагальненої системи історико-педагогічних досліджень, які відображали б тенденції виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми в педагогічній теорії та практиці України означеного періоду, зумовили вибір теми дослідження: **«Теорія і практика виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми в Україні (XX – початок XXI століття)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах науково-дослідницької теми кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти як складової комплексної наукової проблеми «Українська освіта у контексті європейських інтеграційних процесів» (державний реєстраційний номер 0117U005400) та в межах комплексного дослідження кафедри соціальної педагогіки «Теоретико-практична підготовка фахівців соціальної сфери на засадах компетентнісного підходу» (державний реєстраційний номер 0116U003882) Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Тему

дисертації затверджено на засіданні вченої ради Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 4 від 22.03.2016 р.) та узгоджено на засіданні бюро Міжвідомчої ради з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології (протокол № 1 від 28.01.2020 р.).

Об'єкт дослідження – теорія та практика опіки й виховання дітей-сиріт в Україні ХХ – початку ХХІ століття.

Предмет дослідження – генеза виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми у педагогічній теорії та практиці України ХХ – початку ХХІ століття.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати основні тенденції та зміст генези виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми у педагогічній теорії та практиці України ХХ – початку ХХІ століття, визначити теоретико-методологічні й праксеологічні аспекти його реалізації у сучасних умовах реформування системи інституційного догляду та виховання дітей.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких основних завдань:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз проблеми виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми у сучасній вітчизняній педагогічній науці.

2. Обґрунтувати концептуальні основи та зміст виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми.

3. Дослідити ідеєгенезу особистісної парадигми виховання дітей-сиріт у вітчизняній педагогічній науці (ХХ – початок ХХІ століття) та визначити її загальні тенденції.

4. Виокремити основні періоди та загальні тенденції розвитку ретроспективного досвіду виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми в Україні впродовж хронологічних меж дослідження.

5. Визначити шляхи імплементації продуктивних ідей та перспективні напрями розвитку виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми в сучасних умовах реформування системи інтернатної освіти.

6. Обґрунтувати праксеологічні аспекти виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми, особливості використання інноваційних технологій виховання в умовах закладів інституційного догляду та виховання дітей.

7. Схарактеризувати перспективні напрями удосконалення фахової підготовки майбутніх педагогів / соціальних педагогів до реалізації інноваційної опікунсько-виховної діяльності.

Концепція дослідження. Основна концептуальна ідея роботи полягає у теоретико-методологічному обґрунтуванні змісту і концептуальних основ виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми у вітчизняній педагогічній науці та комплексному відтворенні ідеєгенези теорії і практики виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми в Україні ХХ – початку ХХІ століття, яка репрезентована в педагогічній науці, а також філософських, суспільно-історичних, культурологічних, антропологічних, педагогічних та психологічних поглядах на особистість. Генеза виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми розглядається як системний процес трансформаційних

змін, що відображає еволюцію теорії та практики інституційного виховання дітей-сиріт.

Концепція ґрунтується на осмисленні феномена «виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми» як поліфункційної системи, що є складовою освітнього процесу в інтернатних закладах. Функціонування суб'єкт-суб'єктних (реципрокність, гармонійність) відносин педагога і дитини-сироти на основі принципів: етично-альтруїстичного, суб'єктності, довіри, кордомедійності, організації виховного простору дітей-сиріт як педагогічного конструкту, авторитетності педагога як значущого дорослого, детермінують успіх модернізації процесу виховання, відкривають шлях до інновацій та змін, допомагають формувати структурований синтез цінностей, смислів і норм буття. Розвиток дитини-сироти передбачає постійний саморозвиток педагога. Вихідні положення концепції ґрунтуються на засадах реалізації взаємопов'язаних концептів – методологічного, теоретичного, історичного, технологічного.

Методологічний концепт відображає взаємодію фундаментальних наукових підходів до дослідження генези виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми у педагогічній теорії та практиці України ХХ – початку ХХІ століття. *Теоретичний* – передбачає систематизацію ідей, теорій, концепцій, дефініцій, підходів, що сприяють обґрунтованості розкриття теоретико-методологічних засад та тенденцій розвитку виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми виховання у педагогічній теорії та практиці України досліджуваного періоду. *Історичний* – розкриває проблему кризь призму історичної ретроспекції опікунсько-виховної діяльності. Аналіз теорії та практики виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми в Україні (1900–2007) дав змогу виокремити передумови і тенденції становлення теоретико-методологічних засад, ретродосвіду виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми. *Технологічний концепт* представлено критично-конструктивним аналізом ретроспективи вітчизняного педагогічного досвіду виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми в Україні. Це допомогло окреслити можливості імплементації продуктивних ідей в процесі реформування системи інституційного догляду дітей та обґрунтувати праксеологічні аспекти виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми.

Методологічною основою дослідження є: системно-генетичний підхід до аналізу тенденцій генерування та трансформації педагогічних ідей виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми; синергетичний підхід до осмислення історико-педагогічного явища як самоорганізованої системи, поєднаної лінійними та нелінійними зв'язками, поліфонічними, альтернативними і варіативними процесами; базові положення феноменології, які стали підґрунтям як конкретно-методологічного, так і методологічного рівнів дослідження; конкретно-історичний, соціокультурний та герменевтичний підходи в ретрансляції історико-педагогічного досвіду; міждисциплінарний підхід, що уможливив отримання інтегрованого, цілісного відтворення історичного розвитку теорії та практики виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми в Україні досліджуваного періоду.

Дослідження втілює ідеї та положення антропологічного, гуманітарного, гуманістичного, аксіологічного, особистісного, суб'єктного, парадигмального, середовищного, діяльнісного, акмеологічного, праксеологічного підходів.

Теоретичну основу дослідження становлять: наукові засади історико-педагогічних студій (Г. Васянович, Л. Ваховський, А. Вихрущ, М. Галів, Н. Гупан, М. Євтух, О. Квас, В. Кемінь, Г. Корнетов, О. Невмержицька, М. Пантюк, Н. Сейко, М. Стельмахович, О. Сухомлинська, М. Чепіль та ін.); філософські студії особистісної проблематики (В. Андрущенко, М. Бердяєв, М. Бубер, К. Войтила, І. Зязюн, В. Кремень, В. Коновальчук, Г. Сковорода, В. Скотний, Н. Скотна, Е. Фромм, П. Юркевич та ін.); теоретичні положення особистісної парадигми виховання (Г. Балл, І. Бех, Є. Бондаревська, О. Дубасенюк, В. Рибалка, І. Якиманська та ін.); фундаментальні положення про розвиток і становлення особистості як суб'єкта саморозвитку та самоактуалізації (К. Абульханова, О. Асмолов, М. Боришевський, В. Васютинський, О. Галян, Л. Виготський, Е. Еріксон, Г. Костюк, С. Максименко, А. Маслоу, В. Петровський, К. Платонов, К. Роджерс, С. Рубінштейн, М. Савчин, Т. Титаренко та ін.); ідеї гуманізації та демократизації виховання, його особистісної орієнтованості (Ш. Амонашвілі, А. Бойко, С. Балей, О. Вишневський, Я. Корчак, В. Сухомлинський, К. Ушинський, Н. Щуркова та ін.); концептуальні положення педагогічної синергетики (О. Вознюк, В. Кушнір, В. Коновальчук, А. Семенова); наукові положення просторової проблематики виховання (І. Бех, Н. Боритко, А. Гаврилін, О. Демченко, Ю. Мануйлов), методологічні підходи до опіки та виховання дітей-сиріт (Л. Волинець, Т. Завгородня, А. Капська, О. Карпенко, О. Квас, С. Когут, Д. Мажец, Я. Мацяшкова, Б. Ступарик, Л. Фуштейн та ін.); теоретико-методологічні основи організації виховної роботи в дитячих будинках та інтернатах (М. Бардишевська, Г. Бевз, Дж. Боулбі, О. Безпалько, О. Бережна, Я. Гошовський, І. Дубровіна, І. Козубовська, Я. Корчак, Й. Лангмейер, З. Матейчек, Л. Канішевська, С. Курінна, А. Макаренко, А. Наточій, В. Покась, А. Полянничко, Н. Слюсаренко, В. Сорока-Росинський, Н. Султанова, Л. Цибулько та ін.); підходи і принципи соціально-педагогічної діяльності, представлені у студіях О. Безпалько, І. Зверевої, Т. Логвиненко, І. Манохіної, Г. Товканець та ін.

Необхідною умовою вивчення генези теорії та практики виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми в Україні ХХ – початку ХХІ століття є експлікація теоретико-методологічних засад педагогічного пошуку на загальнофілософському, конкретно-науковому та методологічному рівнях.

Багатоаспектність досліджуваної проблеми зумовила використання комплексу **методів дослідження:** *загальнонаукових* – для визначення і уточнення сутності та змісту понять «парадигма виховання», «особистісна парадигма», «діти-сироти», «сирітство», «виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми», «опікунсько-виховна діяльність», висвітлення ідеєгенези виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми; *парадигмального аналізу* освітніх парадигм в Україні ХХ – початку ХХІ століття; *систематизації* провідних теоретичних ідей, педагогічних технологій, сутнісних характеристик виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми; *контент-аналізу* – для вивчення нормативно-правових документів і вітчизняного доробку вчених з метою

виявлення основних тенденцій та ідей виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми; *історико-порівняльного* – для з'ясування підходу до вивчення і трактування системи ідей педагогічної теорії та практики виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми на західноукраїнських землях і в радянській Україні; *історико-системного* – з метою вивчення тенденцій виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми у педагогічній теорії та практиці України (XX – початок XXI століття); *історико-генетичного* – для об'єктивного й комплексного дослідження зародження та розгортання педагогічної ідеї, що поступово стала теорією й концептуальним підходом до практики організації виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми, виявлення причинно-наслідкових зв'язків розвитку практики виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми; *герменевтичного* – для тлумачення історичних наукових джерел, змістового аналізу й концептуального викладу педагогічних ідей, відтворення цілісної картини розвитку опікунсько-виховної практики в Україні; *пошуково-бібліографічного* – для вивчення та систематизації бібліотечних фондів, каталогів, описів, архівних матеріалів, друкованих джерел, бібліографічних видань з проблем опікунсько-виховної діяльності; *педагогічної реконструкції* – для відтворення історико-педагогічної реальності теорії та практики виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми досліджуваного періоду; *персоналістично-бібліографічного* – для розкриття внеску педагогів і громадських, культурно-освітніх діячів України у розвиток особистісної парадигми виховання дітей-сиріт; *проблемно-хронологічного* – для дослідження еволюції опікунсько-виховної діяльності в Україні, виокремлення складових цього процесу та їх інтерпретації у хронологічній послідовності; *емпіричних (тестування, анкетування, опитування, бесіди)* – для вивчення реального стану реалізації опікунсько-виховної діяльності у різних інституціях, виявлення рівня готовності майбутніх педагогів до інноваційної діяльності; *статистичних методів* обробки даних; *прогностичного* – для актуалізації і творчого використання українського досвіду виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми у вітчизняній педагогічній теорії та практиці.

Джерельна база дослідження. Увесь масив опрацьованих джерел систематизовано за змістовим критерієм, що дало підставу виокремити шість груп:

- *загальнотеоретичні праці* вітчизняних і зарубіжних науковців (філософів, психологів, педагогів, політиків, культурно-освітніх діячів) з проблеми становлення ідей, теоретико-методологічних основ виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми;

- *дослідження сучасних науковців*, що безпосередньо розкривають філософсько-світоглядні, суспільно-політичні, соціально-педагогічні, психологічні, юридично-правові аспекти й історико-культурні детермінанти проблеми опіки та виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми в Україні XX – початку XXI ст. (дисертації, монографії, публікації, присвячені досліджуваній темі);

- *нарративні джерела*, в яких у досліджуваній період публікувалися і розкривалися окремі питання виховання дітей у контексті особистісної парадигми, історично й культурно обґрунтовуючи авторські позиції, досвід і стан функціонування опікунсько-виховних закладів; педагогічна, психологічна та

суспільно-політична періодика («Вестник воспитания», «Современное обозрение», «Вестник благотворительности», «Вільна українська школа», «Діло», «Журнал Министерства народного просвещения», «Трудовая помощь», «Нова зоря», «Друг дітей», «Історико-педагогічний альманах», «Каменярі», «Наша школа», «Психологический журнал», «Світло», «Січ», «Советская педагогика», «Соціальне виховання», «Шлях виховання і навчання», «Радянська освіта», «Освіта», «Освіта України», «Початкова школа», «Дзеркало тижня», «Вопросы психологии», «Педагогіка і психологія», «Педагогічні науки», «Вісник психології і соціальної педагогіки», «Практична психологія та соціальна робота», «Соціальна педагогіка: теорія та практика», «Рідна школа», «Дошкільне виховання»); результати педагогічних читань та конференцій, публіцистика;

- *офіційні матеріали*: законодавчі акти та статистичні матеріали, урядові постанови і розпорядження з питань соціальної політики, нормативні документи, які регулювали теорію і практику виховання дітей-сиріт в Україні ХХ – початку ХХІ століття, закладали правову основу функціонування інституційних форм опіки та виховання дітей;

- *архівні матеріали*: Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), Центрального державного історичного архіву України (м. Львів), Державного архіву Одеської області. Досліджувалися фонди Національної бібліотеки України імені В. Вернадського, Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника, Інформаційно-ресурсного центру ім. Андрея Шептицького Українського Католицького Університету (м. Львів), а також Internet-ресурси, які містять оцифровані видання наукової літератури ХХ ст.;

- *довідково-бібліографічна література*, представлена педагогічними та психологічними енциклопедіями, словниками, бібліографічними виданнями

У межах кожної групи джерельної бази дослідження здійснено систематизацію на основі структурно-хронологічного підходу, який враховує особливості розвитку історіографії педагогічної науки, вітчизняної теорії й практики опіки та виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми ХХ – початку ХХІ століття.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період ХХ – початок ХХІ століття. Саме на зламі ХІХ та ХХ століть на етнічних територіях України почали активно розвиватися реформаторські педагогічні рухи за «нове виховання», відбувалося становлення знання про детермінацію активності особистості, зріс інтерес до проблеми опіки та виховання дітей-сиріт зокрема.

Нижня межа дослідження (1900) обумовлена розгортанням добродійної діяльності благодійних товариств і асоціацій та ухваленням законів Російської і Австро-Угорської імперій, до складу яких на той час входила більшість українських земель: Закону цивільного (1900), Закону про покращення становища позашлюбних дітей (1902), законів «Про державні дитячі притулки» (1901), «Про дітей, які досягли 7-річного віку та потребують державної допомоги» (1901). Верхня хронологічна межа (2007) визначається прийняттям Постанови Кабінету Міністрів «Про затвердження Державної цільової соціальної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» № 1242 від 17.10.2007 р., відповідно до якої розпочато

реформування усталеної в Україні системи державних опікунсько-виховних закладів на основі моделі європейського досвіду та забезпечено пріоритетність влаштування дитини в сім'ю.

Територіальні межі дослідження – Україна ХХ – початку ХХІ століття – охоплюють етнічні землі України, які впродовж досліджуваного періоду характеризуються конститутивними відмінностями історичного, соціально-економічного, суспільно-політичного, етнічного та культурно-релігійного характеру.

Наукова новизна й теоретична значущість дослідження полягає у тому, що *вперше* здійснено цілісний системний ретроспективний аналіз теорії та практики виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми в Україні ХХ – початку ХХІ століття; *визначено* основні детермінанти генези виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми у вітчизняній теорії та практиці досліджуваного періоду; виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми *проаналізовано* як педагогічну категорію і багатоаспектний феномен у суспільно-політичному, соціокультурному, теоретичному, технологічному та інституційному вимірах; *виокремлено* структурні компоненти концепції виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми: рефлексивно-кумулятивний, методологічний, змістово-еволюційний, базисно-прогностичний, системно-організаційний; *представлено* систему принципів виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми та *обґрунтовано* принципи, що увиразнюють специфіку виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми, а саме: суб'єктності, кордомедійності, етично-альтруїстичний, довіри, авторитетності педагога як значущого дорослого, організації виховного простору як педагогічного конструкту; на основі системного аналізу релевантних джерел *обґрунтовано* ідеєгенезу виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми, яку розкрито крізь призму вітчизняної філософсько-освітньої та соціологічної думки, психолого-педагогічних досліджень, дитиноцентричного, соціально-особистісного, гуманістичного, особистісно орієнтованого підходів та *з'ясовано* її ключові тенденції; *розроблено* періодизацію практики виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми; *визначено* основні тенденції генези виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми у вітчизняній практиці досліджуваного періоду, *виокремлено* позитивний ретроспективний досвід та шляхи імплементації продуктивних ідей в умовах реформування системи інституційного догляду дітей; *обґрунтовано* праксеологічні аспекти виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми, перспективи розвитку ефективних інноваційних підходів до реалізації опікунсько-виховної діяльності в умовах соціальних змін та трансформації інституційних закладів опіки дітей в Україні; *виокремлено* і *систематизовано* технології та інноваційні методи виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми; *визначено* перспективні напрями удосконалення фахової підготовки, особистісно-професійного розвитку майбутніх педагогів / соціальних педагогів до реалізації інноваційної опікунсько-виховної діяльності.

Розширено та удосконалено наукові уявлення про понятійно-термінологічний апарат проблеми виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми, *уточнено* зміст стрижневих понять у річищі вітчизняних і зарубіжних

наукових студій («парадигма виховання», «особистісна парадигма», «сирітство», «виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми», «опікунсько-виховна діяльність»); *набули подальшого розвитку* уявлення про тенденції розвитку теорії та практики виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми; конструктивні ідеї з досвіду опікунсько-виховної діяльності дитячих будинків та інтернатних закладів освіти в Україні; ідеї гуманізації, демократизації, психологізації виховного процесу; наукові положення, синергетичного, акмеологічного підходу у підготовці майбутніх педагогів до опікунсько-виховної діяльності; *до наукового обігу української педагогічної науки уведено* нові факти, ідеї, матеріали, джерела з проблем опіки та виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми в Україні досліджуваного періоду.

Здійснене історико-педагогічне дослідження уможливило визначення позитивного потенціалу виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми й обґрунтування його перспективного значення для розвитку української педагогічної теорії та практики шляхом запровадження у вітчизняний освітній простір.

Практична значущість дослідження полягає у можливості творчого використання теоретичних положень, висновків і рекомендацій для удосконалення процесу виховання дітей-сиріт в Україні. Обґрунтовані та систематизовані у ході наукового пошуку основні наукові положення, емпіричні дані, висновки використані у закладах вищої освіти під час читання лекцій з історії педагогіки, теорії виховання, при проведенні педагогічної практики. Розроблена програма «Психологічні основи роботи у дитячих будинках та інтернатах» та відповідний навчально-методичний комплекс впроваджені у практику вищої освіти. Матеріали дослідження використано для підвищення кваліфікації педагогічних працівників у центрах післядипломної освіти, а також розроблення відповідного науково-методичного забезпечення.

Здобуті упродовж дослідження відомості, фактологічні дані, методичні матеріали, узагальнені й систематизовані положення допоможуть науковцям при підготовці психолого-педагогічних праць теоретико-методологічного характеру та навчально-методичної літератури. Систематизовані основні наукові висновки і рекомендації можуть стати теоретико-методологічною основою для розробки інноваційних технологій актуалізації особистісного ресурсу дітей-сиріт. Праксеологічні аспекти досліджуваної проблеми можуть бути використані для оптимізації виховного процесу педагогами, психологами, соціальними педагогами, працівниками соціальних служб для молоді, працівниками соціально-ресурсних центрів для дітей-сиріт, а також прийомними батьками.

Результати дослідження впроваджено: у практику роботи закладів вищої освіти: Мукачівського державного університету (довідка № 2251 від 10.11.2020), Львівського обласного інституту післядипломної освіти (довідка № 394 від 14.12.2020), Львівського державного університету безпеки життєдіяльності (довідка № 9005-2992/90332 від 21.12.2020), ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (довідка № 68-20-1080 від 22.12.2020), Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (довідка № 1819 від 31.12.2020 р.), а також Пустомитівського районного центру соціальних служб для

сім'ї, дітей та молоді (довідка № 303 від 12.10.2020), дитячого будинку «Оранта» м. Дрогобич (довідка № 95 від 19.10.2020), ліцею № 4 імені Лесі Українки Дрогобицької міської ради Львівської області (довідка № 158/1 від 04.12.2020).

Особистий внесок здобувача у працях, опублікованих у співавторстві, включає теоретичне осмислення й обґрунтування проблеми, а також наукову обробку одержаних результатів. Зокрема, в опублікованому у співавторстві посібнику [62], авторкою розроблено структуру, систематизовано методики діагностики професійної спрямованості, емоційного вигорання педагога, методики діагностики особистісної зрілості та здатності до саморозвитку, укладено рекомендації з проблеми саморозвитку особистості, вправи і психологічні техніки.

У статтях і тезах наведено теоретико-методологічне обґрунтування особистісної парадигми виховання дітей-сиріт [4]; обґрунтовано інноваційні технології виховання дітей з особливими потребами та висвітлено результати дослідження [22; 47]; проаналізовано особливості відтермінованого впливу дитячих психотравм на психічний стан особистості у дорослому віці, представлено результати емпіричного дослідження [59], обґрунтовано актуальність особистісно-орієнтованого підходу до реалізації індивідуальної освітньої траєкторії здобувача вищої освіти [60].

Апробація основних положень, висновків і результатів дослідження.

Основні положення проведеного дослідження теорії та практики виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми в Україні ХХ – початку ХХІ століття доповідалися на науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародних* – II Міжнародній спільній українсько-американській науково-практичній конференції (Івано-Франківськ, 2013), «Молодіжна політика: проблеми та перспективи» (Дрогобич, 2015); «Теоретичні та прикладні дослідження в галузі педагогіки, психології та суспільних наук» (Кельце, Республіка Польща, 2016); «Психологія та педагогіка: методика та проблеми практичного застосування» (Львів, 2016); «Пост-травматичний стресовий розлад: дорослі, діти та родини в ситуації війни» (Київ, 2018); «Педагогіка і психологія: актуальні проблеми досліджень на сучасному етапі» (Київ, 2019); «Експлуатація як складова торгівлі людьми: виміри, тенденції та шляхи протидії» (Львів, 2019); «Психологічні вектори розвитку гуманітарної освіти в умовах євроінтеграції освітнього простору: результати і перспективи дослідження» (Дрогобич, 2019); «Інклюзивне середовище: проблеми, перспективи та кращі практики» (Київ, 2019); «Scientific and Profesional Conference Actual Problems of Science and Education» (Будапешт, 2019); «Весняні наукові читання-2020» (Київ 2020); «Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців» (Хмельницький, 2020); «Science, research, developmen» (Берлін, 2020); Сучасний рух науки: VI міжнародна науково-практична інтернет-конференція (Київ, 2019); *Всеукраїнських науково-практичних конференціях*: «Проблеми професійного становлення особистості» (м. Мукачеве, 2018); «Психологічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві» (Львів, 2018, 2019, 2020); «Особистість, сім'я і суспільство: питання педагогіки та психології» (Львів, 2018); «Психологія національної безпеки і благополуччя особистості» (Львів, 2019).

Кандидатська дисертація на тему «Психологічні особливості соціалізації підлітків в умовах родинної депривації» (спеціальність 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія) захищена 2007 р. у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника. Її матеріали та результати в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Публікації. Основні теоретичні положення й висновки дисертації відображено в 62 публікаціях (з них 56 одноосібних), серед яких: 1 монографія, 2 розділи у колективних монографіях, 29 статей у фахових виданнях України, 7 – в іноземних наукових виданнях, 20 – у збірниках наукових праць і матеріалів конференцій, 3 навчально-методичні посібники.

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел (922 найменування, з них 34 іноземною мовою), 9 додатків, 9 таблиць і 2 рисунків. Загальний обсяг дисертації – 576 сторінок, основний зміст викладено на 412 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У *вступі* обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми і доцільність її розроблення, засвідчено її зв'язок з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, концепцію дисертаційної роботи, її методологічну та теоретичну основу; методи дослідження; охарактеризовано джерельну базу; обґрунтовано хронологічні та територіальні межі; розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення, представлено відомості про апробацію і впровадження одержаних результатів, а також особистий внесок здобувача у спільних публікаціях; окреслено структуру й обсяг дисертації.

У *першому розділі* – «**Теоретико-методологічні засади дослідження теорії і практики виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми**» – на основі ґрунтовного дослідження наукових джерел проаналізовано сучасний стан дослідженості проблеми, здійснено характеристику понятійно-термінологічного апарату, обґрунтовано методологію дисертаційної роботи, розкрито її міждисциплінарний характер.

Аналіз релевантних наукових джерел та нормативно-правових документів засвідчив, що оновлення традиційних теоретико-методологічних засад, концептуально-методологічних підходів до виховання дітей-сиріт з урахуванням дитиноцентрованої спрямованості сучасної освіти, й надалі залишається актуальною соціально-педагогічною проблемою, не втрачає значущості й гостроти.

Визначення теоретичних основ розробки сучасних моделей виховання особистості дитини-сироти в умовах диверсифікації освітньо-виховного простору в Україні передбачає переосмислення історико-педагогічного досвіду становлення теоретико-методологічних засад педагогічної науки, зокрема, особистісної парадигми виховання, що виступає домінантою модернізації педагогічного процесу. Однак незважаючи на наявність численних ґрунтовних наукових напрацювань, констатуємо відсутність системного, цілісного дослідження, у

якому комплексно розкривалися б шляхи становлення та реалізації в Україні виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми.

З огляду на концептуальні основи методології дослідження визначено, теоретично обґрунтовано та розкрито зміст наукових підходів до виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми (антропологічного, гуманітарного, гуманістичного, особистісно орієнтованого, суб'єктного, аксіологічного, парадигмального, діяльнісного, середовищного, системного, акмеологічного, праксеологічного).

На основі порівняння різних наукових підходів, простудійовано наявні трактування основних термінів поняттєво-категоріального апарату виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми: «виховання», «парадигма виховання», «особистісна парадигма», «діти-сироти», «сирітство», а також їхні похідні дефініції.

Різнобічний аналіз тлумачень категорії «виховання», здійснений дослідниками (І. Бех, А. Бойко, Л. Виготський, О. Дубасенюк, І. Зязюн, О. Вишневський, Н. Тимошук та ін.), дав змогу уточнити її трактування. Виховання розглядається як процес самоорганізації особистості засобами внутрішніх ресурсів, що потребують певної зовнішньої ініціації, взаємодії дорослого і дитини, створення соціокультурного середовища для саморозвитку і самостановлення особистості як суб'єкта активної діяльності та суспільних відносин, здатного до самовизначення, самореалізації й самовдосконалення. Виховання є: родовим поняттям, з якого виростають такі видові категорії, як педагогічна діяльність, цілісний педагогічний процес, освіта і навчання, самоорганізація особистості засобами внутрішніх ресурсів, саморозвиток особистості; багаторівнева система, що об'єднує підсистеми загальнодержавного, національного, соціально-групового виховання і самовиховання, які детермінуються загальним імперативом, вказуючи на визначальний вектор її розвитку. Цим системотвірним вектором, матрицею організації і здійснення означеного процесу виступає парадигма виховання.

Дослідження наукових студій учених (М. Богуславський, Є. Бондаревська, Г. Корнетов, В. Краєвський, І. Фомічова та ін.) дало можливість уточнити сутність поняття «парадигма» та диференціювати поняття «педагогічна парадигма», «освітня парадигма», «парадигма виховання». Проаналізовано загальні закономірності еволюції освітніх парадигм. Гуманізація сучасної освіти, що впливає з аналізу процесу парадигмальних змін і розвитку людиноцентризму, спрямована до дитиноцентризму.

З'ясовано, що саме особистісно орієнтована модель взаємодії дитини і дорослого найбільш ґрунтовно розкриває суть дефініції «дитиноцентризм», позаяк проявляється у формі рівноправного партнерства засобами спільної активності й діалогу, здійснюється на основі емпатійності, визнання дорослими унікальності природи дитинства з метою забезпечення умов самореалізації та самоактуалізації дитячої особистості. З утвердженням гуманістично-орієнтованої розвивальної моделі, яка набуває пріоритетності у створенні виховних технологій, реальністю стає потреба подолання проблеми захисної функції виховання стосовно особистості.

Аналіз провідних положень особистісної освітньої парадигми, обґрунтованих у наукових працях відомих педагогів та психологів, дав змогу увиразнити теоретико-методологічні основи особистісної парадигми виховання. У центрі особистісно орієнтованої педагогіки – особистість дитини, її самобутність, самоцінність. Суттєвою характеристикою гуманістичного особистісно орієнтованого виховання є його реалізація як суб'єкт-суб'єктної взаємодії (реципрокності, гармонійності) між учасниками, у якій педагог виступає передусім фасилітатором особистісного зростання дітей.

Запропоновано авторське визначення концепту «виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми» та проаналізовано його основні виміри як педагогічної категорії і багатоаспектного феномена. У межах дослідження здійснено аналіз теоретико-методологічних положень особистісної парадигми виховання дітей-сиріт у соціокультурному вимірі, виокремлено основні тенденції її розвитку в контексті сучасних соціальних змін. Наголошено, що соціалізація, виховання та розвиток – це діалектично пов'язані процеси, які взаємно зумовлюють і доповнюють один одного. Відсутність сім'ї як провідного мікрофактора виховання та соціалізації дитини, зростання в інтернатному закладі освіти накладає відбиток на її особистісний та психічний розвиток, який відбувається шляхом деприваційної ретардації. Виокремлено основні фактори, що зумовлюють особливості деприваційних уражень особистості дитини-сироти, а відтак – специфіку їх опіки та виховання.

На основі порівняння різних наукових вітчизняних і зарубіжних підходів (М. Бубер, І. Зверева, О. Коваленко, О. Карпенко, С. Когут, Я. Мацяшкова Л. Фуштей), а також на підставі найбільш значущих характеристик, запропоновано авторське визначення поняття «опікунсько-виховна діяльність» як соціально-педагогічного феномена. Доцільність означеної дефінітивної конструкції обґрунтовано на основі паралельності впливу опіки і виховання на дитину. Спорідненість цілей та важливість результатів їхньої спільної дії для формування особистості дитини приводять до тісної інтеграції форм і методів педагогічної взаємодії між вихователем і вихованцем. Це, зі свого боку, сприяє підсиленню ефектів опікунських і виховних дій. Опікунсько-виховна діяльність тлумачиться як цілеспрямований, належно спланований комплекс дій та відповідно організована суб'єкт-суб'єктна взаємодія (соціального педагога, психолога, вихователів) та дитини-сироти, створення умов, які забезпечують її основні вітальні потреби, всебічний розвиток особистості, певні потреби нормалізації її психічного стану і соціальної ситуації, сприяння налагодженню стосунків з оточенням, соціалізації, соціальної реадaptaції й реінтеграції в соціумі. Опікунсько-виховна діяльність має базуватися на принципах актуалізації особистісного ресурсу дітей-сиріт, соціальної підтримки та створенні оптимальних умов для їх емоційного й соціального розвитку.

«Опікунсько-виховна діяльність» розглядається у широкому значенні – як взаємодія системи органів державного управління, Центрив надання соціальних послуг в об'єднаних територіальних громадах, закладів освіти, родини, прийомної сім'ї, опікунсько-виховних установ, спрямована на створення необхідних умов для задоволення потреб дітей у гармонійному, всебічному розвитку, підготовки їх

до майбутнього життя. У вузькому значенні – це діяльність дорослих (взаємодія дорослого та дитини-сироти) з метою задоволення базових потреб дітей, які опинилися у скрутній життєвій ситуації, соціальної підтримки, створення психолого-педагогічних умов для формування особистості, активізації її особистісних ресурсів, успішної соціалізації.

У другому розділі – **«Концептуальні основи виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми у вітчизняній педагогічній науці»** – представлено концептуальні засади виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми, виокремлено їхні структурні компоненти: рефлексивно-кумулятивний, методологічний, змістово-еволюційний, базисно-прогностичний, системно-організаційний.

Здійснено ґрунтовний аналіз психолого-педагогічних наукових студій, що розкривають основні постулати виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми і виокремлено систему його концептуальних принципів. Зважаючи на поліаспектність та складність проблеми дослідження, їх розподілено на три групи: 1) *філософські та принципи, які відображають загальні закономірності процесу виховання*; 2) основні принципи особистісно орієнтованого підходу (за І. Бехом); 3) *принципи виховання дітей-сиріт, які сприяють ефективності опікунсько-виховної діяльності загалом*: а) *психолого-педагогічні* – підкреслюють пріоритет особистості дитини-сироти, сприяють урахуванню вікових та індивідуальних особливостей її розвитку, формуванню прихильностей, а саме – свободовідповідності; вибору; диференційованого та індивідуального підходів; сприяння самореалізації дітей-сиріт у всіх сферах життєдіяльності; поєднання вимогливості до дитини-сироти з гуманним і справедливим ставленням до неї; цілеспрямованості; системності; поєднання допомоги та захисту дитини-сироти з її позитивним розвитком та нейтралізацією асоціальних детермінант; актуалізації особистісних ресурсів дітей-сиріт, опори на внутрішній ресурс та позитивні якості особистості дитини-сироти; б) *організаційні*: особистісно-професійна компетентність та особистісна готовність фахівців до опікунсько-виховної діяльності, важливість психолого-педагогічних знань; інтеграції виховних інституцій утримання дітей-сиріт та інших суб'єктів опікунсько-виховної діяльності, робота з родиною дитини; контролю та перевірки результатів; систематичності й послідовності виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми; єдності прав, обов'язків і відповідальності суб'єктів опікунсько-виховної діяльності.

На основі вищезначених принципів, теоретико-методологічних основ виховання дітей-сиріт, аналізу наукових студій зарубіжних та українських педагогів-гуманістів, філософів і психологів минулого, а також враховуючи різноманітні аспекти його організації як педагогічного процесу, виокремлено і теоретично обґрунтовано *принципи, що увиразнюють специфіку виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми*, а саме: суб'єктності, кордомедійності, етично-альтруїстичний, довіри, авторитетності педагога як значущого дорослого, організації виховного простору як педагогічного конструкту.

Логіко-теоретичний аналіз вітчизняних та зарубіжних наукових студій суб'єктної проблематики (К. Абульханова, А. Бойко, О. Бондаренко, О. Галян,

Г. Костюк, А. Маслоу, А. Наточій, В. Петровський, К. Роджерс, С. Рубінштейн, А. Хоменко, Н. Щуркова та ін.) і психолого-педагогічних досліджень специфіки особистісного розвитку дітей-сиріт, які виховуються у державних закладах опіки (Г. Бевз, Я. Гошовський, І. Дубровіна, Й. Лангмеєр, З. Матейчек, А. Наточій, С. Нечай та ін.) уможливив виокремлення умов, дотримання яких забезпечує ефективну реалізацію *принципу суб'єктності* у вихованні особистості дитини-сироти: 1) формування суб'єкт-суб'єктних відносин педагога й дитини-сироти; 2) індивідуально-гуманістичний підхід на основі домінанти особистісно орієнтованого виховання; 3) функціонування діяльнісного виховного середовища закладу інституційного догляду та виховання дітей; 4) систематична організація різнопланової соціально-значущої практичної діяльності і спілкування дітей-сиріт; 5) створення поля впорядкованої свободи дитини, урахування специфіки процесу опредмечення цінностей на особистісному рівні.

Звернення до традиції «філософії серця», наукових студій зарубіжних та українських педагогів-гуманістів, філософів і психологів (Т. Алексєнко, М. Боришевський, М. Бубер, Я. Гнатюк, В. Зінченко, І. Зязюн, В. Коновальчук, Я. Корчак, Дж. Майєр, П. Селовей, Г. Сковорда, Н. Скотна, В. Сухомлинський, П. Юркевич) уможливило обґрунтувати доцільність інтеграції традицій та інновацій у сучасній системі інтернатної освіти для забезпечення гармонійного взаємозв'язку розуму і серця дитини. Реалізація у вихованні дітей-сиріт, які перебувають у закладах інституційного догляду, *принципу довіри, кордомедійності, «серцепровідності»* та *етично-альтруїстичного* передбачає врахування специфіки їх емоційного та особистісного розвитку, налагодження позитивних суб'єкт-суб'єктних відносин вихователя та дитини-сироти на основі гуманізму, чуйності, емпатії, щирості, любові, сердечності, відкритості у висловлюванні думок, що є запорукою ефективної взаємодії. Етично-альтруїстична спрямованість суб'єкт-суб'єктної взаємодії, встановлення довірливих стосунків вихователя та дитини-сироти дає змогу частково знизити негативний вплив деприваційних умов, що, зі свого боку, сприяє актуалізації особистісних ресурсів дитини-сироти та виступає запорукою емоційного комфорту, успішного особистісного розвитку, уможливлює розкриття її унікальних потреб і здібностей.

Студіювання педагогічних розвідок просторової проблематики (І. Бех, Н. Боритко, А. Гаврилін, О. Демченко, Ю. Мануйлов та ін.), різноманітних аспектів організації виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми, дало змогу обґрунтувати сутність творення виховного простору закладу інституційного догляду та виховання дітей. Процес переформатування середовища у простір виховання можливий у межах системного підходу завдяки технологізації виховного процесу, що підвищить ступінь цілісності виховних впливів. Особистісно-альтруїстична стратегія виховного простору у контексті особистісної парадигми виховання дітей-сиріт визначає гуманістичне навантаження технологічних засобів його організації, характерними ознаками яких виступають педагогічна допомога і підтримка; опіка, соціальний захист; діалогічність, творчо-пошуковий характер, поєднання традиційності й інноваційності, гнучкий контроль і самоконтроль.

У третьому розділі – «Ідеєнеза особистісної парадигми виховання дітей-сиріт у вітчизняній педагогічній науці (XX – початок XXI століття)» – крізь призму філософсько-педагогічної та соціологічної думки початку XX століття, дитиноцентричного, соціально-особистісного, гуманного, особистісно орієнтованого підходів обґрунтовано ідеєнезу особистісної парадигми виховання дітей-сиріт та з'ясовано її ключові тенденції.

Визначено передумови появи особистісної проблематики виховання дітей-сиріт на початку XX ст., показано її детермінованість суспільно-політичними подіями, соціокультурними умовами, розвитком науково-світоглядного, філософсько-педагогічного знання, у якому поступово поглиблювалася увага до активізації особистісних якостей людини, ідей гуманізму у вихованні, а також ідей гармонійного поєднання загальнолюдського й національного у спрямуванні, сутності і змісті освіти, важливості релігійного чинника у процесі духовно-морального виховання. На основі ґрунтовного аналізу вітчизняних й зарубіжних філософсько-освітніх узагальнень (М. Бердяєв, К. Венцель, Ю. Дзерович, П. Каптерев, І. Франко, А. Шептицький та ін.), що домінували на початку XX століття, та соціально-правових досліджень (М. Гінзбург, О. Загоровський, С. Звенигородський, М. Опанін та ін.); виокремлено основні тенденції генези ідей особистісної парадигми виховання дітей-сиріт у цей період: 1) зростання інтересу наукового товариства та державних діячів до соціального і правового становища незаконнонароджених дітей, соціокультурних умов опіки над безпритульними й покинутими, актуалізація ролі держави у захисті дітей-сиріт, популяризація ідей благочинності та філантропії щодо виховання і опіки дітей-сиріт; 2) активізація наукових досліджень проблеми педагогічних, психологічних, соціологічних характеристик дітей, які перебувають в інституційних установах, їх вікових та індивідуальних особливостей, гуманізації їх виховання, природи дитячої активності; 3) посилення дослідницького інтересу до проблеми виховання дітей-сиріт, «важких» дітей, поступове нагромадження різномірних локальних даних з проблем сирітства (однак без їх цілеспрямованої систематизації); 4) утвердження ідей залежності розвитку та виховання особистості дитини від змісту і характеру її відносин із середовищем, визнання прав дитини на індивідуальний розвиток; 5) розвиток теоретико-методологічних засад опікунсько-виховної діяльності, актуалізація питань важливості раннього досвіду дитини; 6) утвердження ідей єдності та співпраці виховних інституцій (родини, школи, Церкви і самодіяльних організацій); 7) пріоритетність ідей національного та морально-релігійного виховання дітей-сиріт; 8) становлення ідей соціального виховання та протиставлення його індивідуальному; 9) актуалізація проблеми професіоналізації педагогічних кадрів опікунсько-виховних закладів, важливість як теологічних, так і психолого-педагогічних знань педагогів, володіння елементами педагогічної майстерності.

Аналіз наукових праць представників дитиноцентричного напрямку (С. Бaley, В. Бехтерев, Г. Ващенко, О. Іванчук, Т. Лубенець, О. Музиченко, Н. Останін, С. Русова, О. Селіханович, І. Сікорський, І. Соколянський, Я. Чепіга та ін.), уможливив виокремлення таких продуктивних ідей особистісної парадигми виховання дітей-сиріт в Україні: 1) гуманістична спрямованість на особистість

дитини, поступова «центрація» на дитині-сироті, її потребах, різнобічному гармонійному особистісному розвитку; 2) ідеї суб'єктного підходу у вихованні: фіксація уваги на позитивних сторонах особистості дитини, опора на її внутрішній ресурс та позитивні якості, закріплення віри у власні сили; ідеї самодіяльності, активності особистості (активізму), сприяння розвиткові самостійної творчості та успіху, самовиховання, самоврядування, самоуправління, самоусвідомлення себе як частини суспільства; самопізнання і розуміння вихованцем самого себе; 3) ідеї розуміння особистості дитини як індивідуальності зі самосвідомістю; 4) ідеї комплексного дослідження особистості, важливість врахування соціокультурних впливів середовища та «позалюдських» впливів технічного, культурного середовища у вихованні дітей; 5) свободовідповідності; 6) необхідності врахування особливостей перебігу процесів соціалізації та індивідуалізації особистості; 7) ідеї довіри, альтруїзму у вихованні дітей-сиріт; 8) важливість авторитету вихователя як зрілої особистості; 9) діалогічна природа педагогічного керівництва дорослим активністю дитини; 10) ідеї прихильності у стосунках між вихователем та вихованцем, наставництво, любов до дитини (педагогічна любов); 11) необхідність емоційно насичених виховних ситуацій; 12) акцентування на індивідуальному характері освітньо-виховної діяльності; 13) ідеї пріоритетності родинного виховання, просвітницької діяльності у формуванні сімейних цінностей серед молоді; 14) важливість ґрунтовної спеціальної практичної педагогічної професійної підготовки педагогів опікунсько-виховних закладів, їх особистісно-професійного розвитку.

Історико-теоретичний аналіз наукових праць О. Залужного, В. Зеньківського, А. Макаренка, І. Соколянського, В. Сороки-Росинського, С. Шацького, В. Шмідт та ін. допоміг виокремити основні ідеї соціально-особистісного підходу, співзвучні із сучасними постулатами особистісної парадигми виховання дітей-сиріт: 1) визнання індивідуальності та розкриття духовного світу вихованця, необхідність вивчення кожного з них як особистості; 2) ідеї гуманного виховання (відсутність покарань і розмов суворим тоном, заборона суб'єктивної оцінки дітей, оцінка не самої дитини, а результатів її діяльності); 3) забезпечення особистісного підходу до вихованців, що передбачає врахування певною мірою їхньої суб'єктності, вказівки на можливості реалізації вихованцями авторства власного життя (ідеї добровільності перебування у колективі, принцип свободовідповідності); 4) надання пріоритету дитячій активності та ініціативності, громадській самодіяльності, дитячому руху; розробка «програми людської особистості»; 5) ідеї природовідповідності, діалектичного поєднання особистості й суспільства, поєднання соціального й особистісного як цілісного феномена, «єдність виховання з життям»; 6) ідеї середовищного підходу, доцільність спеціальної організації педагогічного середовища, у якому вихованець отримує досвід соціальної співдії та поштовх для саморозвитку; 7) ідеї, що розкривають системно-організаційний компонент особистісної парадигми виховання: важливість проектування (технологізації) виховного процесу, педагогічного спостереження; 8) ідеї просвітницької роботи педагога з сім'єю дитини; 9) важливість матеріального заохочення педагогів, враховуючи рівень їх

професійної компетентності; 10) доцільність спеціальної фахової підготовки педагогів, які працюють з дітьми-сиротами.

Хоча ідеї видатних педагогів зазнали впливу тогочасного політико-ідеологічного трактування ідеалу радянської людини, їх погляди стали важливим етапом у розвитку виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми та є актуальними й у сьогоденні.

Аналіз наукових праць представників гуманної педагогіки (Я. Корчак, В. Сухомлинський, О. Захаренко та ін.) дав підставу виокремити основні ідеї виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми, які еволюціонували й оновлювалися адекватно до соціально-економічних, суспільно-політичних, соціокультурних змін: 1) визнання самоцінності дитинства, повага гідності та особистості дитини; 2) гуманістичність стосунків між педагогом і дитиною, основою яких мають бути альтруїзм, любов, взаємна відповідальність і зацікавленість, атмосфера доброзичливості, взаємної довіри, співробітництва, взаємодопомоги; 3) підтримка та прийняття дитини такою, якою вона є, допомога їй у самопізнанні, сприяння її особистісному зростанню; 4) утвердження дитини як суб'єкта виховного процесу, пробудження і розвиток в особистості потреби до самопізнання, самооцінки і прагнення до самовдосконалення, самоактуалізації; 5) визнання необхідності культивування самобутньої індивідуальності, виховання у дитині свободи думки, самостійної роботи, самостійних пошуків життєвих принципів та істин, вироблення власного світогляду і характеру; 6) цілісний та гармонійний розвиток природних задатків і здібностей, творчості, ініціативи та самодіяльності дитини; 7) гармонізація взаємовідносин особистості дитини і суспільства з метою ефективного й взаємозумовленого розвитку; 8) проєктування прогресивних змін у дитині, синтез гуманістичних та директивних методів виховання залежно від педагогічної ситуації і особливостей дітей, добір найбільш адекватних форм і методів педагогічного впливу на основі психолого-педагогічної діагностики дітей, ідеї індивідуально-диференційованого підходу у вихованні; 9) виховання особистості в колективі, який функціонує на принципах поваги, вимогливості, співробітництва, дружби, захищеності; 10) створення умов для розвитку емоційно-духовної сфери та самовиховної активності дитини; 11) важливість авторитету педагога і поваги до дитини; 12) створення умов для самовизначення, самоідентифікації та самореалізації дитини-сироти, її підтримки, допомога у подоланні проблем; 13) важливість особистісно-професійного розвитку педагога, етико-педагогічних норм, культури його поведінки, удосконалення педагогічної майстерності на основі співробітництва, особистісно-гуманної вихідної позиції, сформованість яскравої особистості, здатної до творчості та новаторства.

Виокремлено й охарактеризовано основні тенденції *розвитку ідей особистісно орієнтованого підходу до виховання дітей-сиріт* крізь призму психолого-педагогічних досліджень (Г. Бевз, І. Бех, М. Боришевський, А. Бойко, Я. Гошовський, І. Зязюн, Г. Костюк, В. Кремень, І. Підласий та ін.) другої половини ХХ – початку ХХІ століття: 1) розгортання комплексних досліджень з проблем особистісного розвитку та виховання дітей, які перебувають в умовах родинної депривації; 2) розробка індивідуального підходу до виховання дітей-

сиріт і рівневої диференціації, оптимально орієнтованих на врахування їхніх потенційних здатностей; 3) підсилення суб'єктної проблематики в психолого-педагогічних дослідженнях, активізація проблеми ролі активності в детермінації змісту та динаміки психічного розвитку, генези здібностей у становленні особистості дитини, розвитку «саморуху»; 4) акцентування розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості дитини, ціннісного ставлення до дітей-сиріт зокрема; 5) спрямованість досліджень на задоволення потреб особистості дитини-сироти на основі взаємодії особистості з особистістю; 6) виокремлення позитивних тенденцій у розвитку особистості на основі позитивної оцінки, надання можливості вибору, власної відповідальності, особистісної взаємодії, вивчення особистісних якостей та динаміки їх розвитку тощо; 7) обґрунтування та впровадження інтерактивних технологій виховання, напрацювань вітчизняних і зарубіжних науковців на основі новітніх досягнень науки й техніки, зростання кількості та якості педагогічних програмних засобів; 8) спрямування уваги на необхідність психологічного обґрунтування нових ефективних прийомів виховання, психологізації педагогічного процесу; 9) спрямованість вектора наукових досліджень на пріоритетність сімейного виховання над інституційним, розробка науково-методичних основ виховання та усиновлення дітей-сиріт, роботи з прийомними батьками; 10) зосередженість численних психолого-педагогічних, соціально-педагогічних, історико-педагогічних досліджень на пошуку шляхів реалізації особистісно орієнтованого підходу до виховання дітей-сиріт та створенні умов, наближених до сімейних; 11) оновлення теоретико-методологічних засад інтернатної освіти у напрямі гуманізації та дитиноцентризму, наголошення необхідності застосування спеціальних форм і засобів для самопізнання, саморозвитку й самодіяльності вихованців; 12) обґрунтування науковцями необхідності спеціальної психологічної допомоги у закладах інтернатної освіти та розробка відповідних методичних положень; 13) актуалізація проблеми введення спеціальної фахової підготовки вихователів для інтернатних закладів освіти та підсилення практичної, психологічної складової у їх підготовці.

У четвертому розділі – «Періодизація вітчизняної практики виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми (XX – початок XXI століття)» – на основі системного ретроспективного аналізу розроблено періодизацію вітчизняної практики виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми у визначених хронологічних межах, в основу якої покладено зміст ціннісного ставлення до дитини-сироти як суб'єкта / об'єкта соціально-педагогічного процесу, особливості забезпечення умов її особистісного розвитку, специфіку принципів та організаційно-методичних засад виховання у контексті особистісної парадигми; особливості трансформації системи інституційного виховання під впливом соціокультурних, суспільно-політичних та соціально-економічних детермінант.

I період (1900–1919) – час початкового впровадження та становлення дитиноцентричних ідей виховання дітей-сиріт шляхом інституційно-нормативного врегулювання, активізація педагогічного досвіду у сфері опіки та виховання дітей-сиріт. Характерний для України потрясіннями соціально-політичного й економічного характеру, збільшенням кількості дітей-сиріт, прийняттям низки

реформ у галузі освіти; створенням нормативно-правової бази для державних інституційних установ опіки та виховання дітей-сиріт і заснуванням широкої мережі таких установ (виховних будинків, сирітських будинків, притулків, захоронок); підсиленням педагогічної складової опікунсько-виховної діяльності, впровадження дитиноцентричних ідей виховання дітей-сиріт, поступовий перехід від теологічних до соціетальних підходів, акцентування на трудовому вихованні, впровадження методів (ігор, бесід, організація святкових заходів), що передбачають всебічний особистісний розвиток, активну участь вихованців; актуалізацією проблеми спеціальної фахової підготовки педагогів опікунсько-виховних закладів; запровадженням професіоналізації педагогічних кадрів опікунсько-виховних закладів.

II період (1919–1939) позначений нерівномірністю педагогічної уваги до проблем виховання особистості дитини-сироти, дисперсивністю виховного ідеалу освітньої політики на різних українських землях. Характеризується суттєвими відмінностями у підходах до опіки та виховання дітей-сиріт на західноукраїнських землях та в радянській Україні (1 субперіод 1919–1931; 2 субперіод 1931–1939), що пов'язано з різними соціально-політичними подіями та специфікою державного устрою країн, до яких входили українські землі. Спільним залишалось домінування у вихованні дітей-сиріт ідей педології.

1 субперіод (1919–1931) – формування нових «революційних» тенденцій до розв'язання освітньо-виховних проблем дітей-сиріт на території радянської України. Характерними для виокремленого субперіоду стали: складна соціально-економічна ситуація перехідного періоду в державі, що зумовило зростання чисельності безпритульних дітей; оновлення нормативно-правового забезпечення щодо захисту дитячого населення; передача виховних функцій від сім'ї – до держави, формування системи закладів охорони дитинства. До розв'язання освітньо-виховних проблем дітей-сиріт активно залучалися наукові дослідження з проблем педології, рефлексології, психотехніки та психоаналізу, підтримувані радянською владою. У системі інституційного виховання впроваджувалися ідеї соціально-особистісного підходу, українізації. Основний акцент було зроблено на трудовому вихованні, формуванні самодіяльних дитячих колективів, самоврядуванні та схваленні творчої ініціативи. Однак практика соціального виховання, декларуючи гуманістичні ідеї, орієнтувалася винятково на соціальне та державне замовлення, на колективістський підхід, що призвело до нівелювання особистісних потреб й інтересів окремої дитини. Важливими недоліками організаційного характеру стали: недостатність матеріального забезпечення інтернатних закладів, їх перевантаженість, пріоритет колективного виховання над індивідуальним, ідеологізація та політизація виховання, нестача професійно підготовлених педагогічних кадрів.

2 субперіод (1931–1939) – характеризується загостренням соціально-економічних та суспільно-політичних умов в державі, браком державних коштів, голодуванням дітей, які перебували в інтернатних закладах, посиленням репресій серед освітян (прийняття постанов, що негативно вплинули на виховний процес (заборона методу проєктів (1931), педології (1936)), поглибленням ізоляції дитячих будинків від громадського життя, домінуванням у більшості з них

імперативного стилю спілкування між педагогами та вихованцями; уніфікацією системи форм і засобів влаштування дітей, які залишились без родини, що призвело до ігнорування особистісних потреб дітей, їх активності та домінування авторитарної парадигми виховання. Змінився зміст виховного процесу, відбулася втрата «соціальності» виховання, повне підкорення освітньо-виховних установ ідеологічним і політичним інтересам держави на основі постулювання виховних ідеалів комунізму, згортання процесів українізації.

Для II періоду (1919–1939) на західноукраїнських землях характерним стало ускладнення соціально-економічних та суспільно-політичних умов, збільшення кількості сиріт унаслідок війни, зниження уваги окупаційних урядів до соціальних проблем українців, розгортання активної опікунсько-виховної діяльності релігійних організацій, утвердження престижу меценатської і філантропічної діяльності, альтруїзму серед населення краю, підсилення інтересу до особистісного розвитку дітей-сиріт, поширення практики створення прийомних сімей; пошквалилася культурно-просвітницька діяльність громадських і церковних організацій, створювалися мережі різноманітних благодійних самодіяльних об'єднань і товариств, заснованих прогресивною громадськістю і духовенством (захоронки, сиротинці, бурси), робота яких базувалася на засадах дитиноцентризму, ідеях морально-релігійного, трудового та національного виховання. В означений період розгорнулася робота з удосконалення системи опікунсько-виховних закладів, розширення структурних підрозділів дитячих будинків, притулків, дитячих поселень, спеціалізованих будинків інтернатного типу й приватних дитячих будинків сімейного типу. Педагогічний процес опікунсько-виховних установ базувався на принципах гуманізації, демократизації, народності, природовідповідності, опорі на позитивне, культуровідповідності, індивідуалізації, єдності вимог різних виховних інституцій. Хоча морально-релігійне виховання було пріоритетним напрямом опікунсько-виховних закладів, педагогічний процес у них мав світський характер. Вихователі удосконалювали педагогічну майстерність на курсах за кордоном, семінарах та тренінгах з питань педагогіки, психології, медицини. Впроваджувалася спеціалізована підготовка для педагогів дитячих будинків.

III період (1939–1956) визначається як кризовий стан системи виховання дітей-сиріт в умовах Другої світової війни та перших післявоєнних років, позначений реформуванням педагогічної ревізії реформації системи виховання дітей-сиріт, згортанням педагогічного досвіду «нового» виховання дітей-сиріт на західноукраїнських землях, які були приєднанні до СРСР, загостренням проблеми соціального захисту та забезпечення дітей-сиріт, кількість яких унаслідок посилення масових репресій та війни невпинно зростала, створенням дитячих будинків різних типів (дошкільні, шкільні, змішані). Виникли нові напрями опіки та виховання дітей-сиріт, а саме: влаштування їх до сімей (опіка, усиновлення та патронат), передача функцій опіки державним установам, партійним, профспілковим і комсомольським організаціям, проте дитячі будинки залишалися пріоритетною формою підготовки дітей-сиріт до суспільної асиміляції і адаптації.

Актуалізувалися проблеми самодіяльності особистості (формовияв суб'єктності) як самостимулювання та самовладання на засадах самопізнання і

самовиховання, а також самоосвіта й самонавчання, підсилювався акцент на реалізації ідеології комуністичного виховання, дисциплінованості дітей-сиріт. Механізм тоталітаризму, надцентралізована система управління інтернатною освітою призвела до ігнорування культурних, національних, регіональних і місцевих умов, деструктивного впливу на систему інтернатних закладів освіти. Утвердилася одноманітність і однотипність у навчанні та вихованні дітей-сиріт, що негативно впливало на розвиток їх індивідуальності, суб'єктності, особистісного зростання, та поглиблювало негативний вплив авторитарної парадигми виховання. Підсилювалась прагматична спрямованість виховання, усі форми трудового виховання стали пріоритетною, невід'ємною часткою навчально-виховного процесу як під час занять, так і у позаурочній діяльності та підпорядковувалися меті комуністичного виховання. Характерним стало укомплектування закладів інтернатної освіти непрофесійними кадрами вихователів, які не мали відповідної педагогічної освіти.

У IV періоді (1956–1991) трансформуються зміст, форми і методи виховання дітей-сиріт, спрямовуючись від орієнтації процесу виховання дітей-сиріт на ідеали ідеологічно-партійного комуністичного суспільства до поступового утвердження цінностей індивідуальності, активності, самостійності, особистісного розвитку вихованців.

I субперіод (1956–1984) – домінування авторитарної парадигми виховання дітей-сиріт, поширення системи інтернатних закладів освіти, накопичення педагогічного досвіду соціального виховання дітей-сиріт на засадах політичної ідеології, зосередження уваги на цінності кожної дитини і її значенні для суспільства. Незважаючи на домінування авторитарної парадигми виховання, у навчально-виховний процес інтернатних закладів освіти впроваджувалися комплексні та диференційовані підходи, різноманітні методи, які сприяли формуванню свідомості дітей, їх моральному й естетичному вихованню, професіоналізації, розвитку гармонійної особистості, гуманізму, альтруїстичних тенденцій, емпатії (тимурівська команда, взаємодопомога, самоврядування, гурткова робота, екскурсії), що надавало їм можливість частково проявити творчі здібності, активність, ініціативність, сприяло розвитку їх суб'єктності. Однак шляхом ідейно-політичного та трудового виховання діти вчилися підпорядковувати особисті інтереси громадським, декларований всебічний розвиток і постульована увага до особистості дитини-сироти відтворювали панівні ідеологеми та реалізовували практику забезпечення контрольованого вияву їх активності. Система великих інтернатних закладів не могла забезпечити індивідуальний підхід до кожної дитини, задовольнити повною мірою реалізацію її особистісного потенціалу, крім того, часто ізолювала дітей-сиріт від громади, що підсилювало негативний вплив деприваційних умов на їх особистість. Унаслідок недостатнього забезпечення орієнтації на розвиток індивідуально-творчих задатків особистості, урахування різних відхилень дітей-сиріт, насаджувалися заорганізованість, однаковість, педагогічний диктат. Практично не було розв'язано проблему спеціальної підготовки кадрів для педагогічної роботи у закладах інтернатного типу. Все це призвело до нівелювання особистості дитини-сироти через пріоритетність ідей колективізму, завдань комуністичного

виховання. Жорстка централізація змісту, організація та регламентація технологій виховання призвели до відчуження шкіл-інтернатів від реальних суспільних вимог, а це, зі свого боку, – до проблем особистісного зростання дітей-сиріт, деформації процесів соціалізації і адаптації, дистанціювання особистості дитини від суспільного життя.

2 субперіод (1985–1991) – започаткування ініціатив у сфері соціального захисту дітей до більш гуманістичного напрямку соціальної політики, поступовий відхід від комуністичного виховання і адміністративно-командної системи у бік демократизації, децентралізації; збільшення чисельності безпритульних та бездоглядних дітей; розширення змісту соціально-педагогічної діяльності з означеною категорією дитячого населення; загострення проблем задоволення особистісних потреб вихованців інтернатних закладів освіти в асоціальний спосіб; пошук шляхів удосконалення змісту, форм і методів виховання дітей-сиріт у державних закладах опіки, поступова психологізація навчально-виховного процесу; зміна вектора соціального виховання у напрямі влаштування вихованців до сімейних форм державної опіки – дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей; підсилення вимог до професійної компетентності педагогів інтернатних закладів освіти. Однак недостатньо враховувалися психологічні аспекти розвитку дітей, орієнтація на розвиток індивідуально-творчих задатків особистості, траплялися факти застосування неприпустимих у край жорстких та антипедагогічних засобів виховного впливу, що засвідчувало нестачу як гуманістичних технологій виховання, так і кваліфікованого педагогічного персоналу інтернатних закладів освіти.

V період (1991–2007) – це час оновлення нормативно-правового забезпечення інтернатної освіти, змісту виховання дітей-сиріт на гуманістичних і демократичних засадах, відродження національних цінностей, утвердження ідей особистісної парадигми виховання. Відзначається суспільно-політичними, соціально-економічними, культурно-освітніми змінами в Україні, якісним зсувом у ціннісних орієнтаціях суспільства, зростанням кількості безпритульних дітей, модернізацією опіки та виховання дітей-сиріт у бік дитиноцентризму, оптимізацією мережі закладів інституційного догляду та виховання дітей: організацією малокомплектних дитячих будинків змішаного типу, дитячих будинків сімейного типу, притулків, опікунсько-виховних закладів заснованих благодійними громадськими та релігійними організаціями. Виховання дітей-сиріт базувалося на засадах гуманізму і характеризувалося творчим, особистісно орієнтованим підходом до його організації, поступовим впровадженням відповідних виховних технологій, відбувся відхід від уніфікації у процесі виховання, утвердження принципів загальнолюдської моралі, диференціація й індивідуалізація виховного процесу, пріоритетними стали завдання самореалізації особистості. У державних закладах опіки дітей запроваджено посади психолога, соціального педагога, актуалізовано проблему професійного удосконалення педагогічних працівників. Активізувалася практика сімейних форм влаштування дітей-сиріт, усиновлення, розроблялися і впроваджувалися програми реформування державних закладів опіки у напрямі деінституалізації, розпочалася

реорганізація системи інституційного догляду та виховання дітей, з урахуванням світового досвіду опікунської практики, на основі філософії гейткіпінгу.

У п'ятому розділі – **«Праксеологічні аспекти виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми в умовах трансформації системи інституційного догляду та виховання дітей в Україні: імплементація ідей та перспективи розвитку»** – виокремлено шляхи імплементації продуктивних ідей виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми в Україні ХХ – початку ХХІ століття, обґрунтовано праксеологічні аспекти виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми, здійснено системний аналіз технологій виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми та специфіки їх використання, визначено напрями удосконалення фахової підготовки, особистісно-професійного розвитку майбутніх педагогів / соціальних педагогів до інноваційної опікунсько-виховної діяльності.

Аналізуючи конструктивні педагогічні ідеї, ретродосвід виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми та беручи до уваги зміст нових соціально-освітніх парадигм, увиразнено умови, що сприяють підвищенню його ефективності. Схарактеризовано технології виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми та особливості їх застосування: 1) особистісно орієнтовані технології виховання; 2) інноваційні технології актуалізації внутрішніх ресурсів особистості; 3) інформаційно-комунікативні технології виховання. Окреслено шляхи розвитку інформаційно-комунікативної компетентності вихованців інтернатних закладів та педагогів, формування медіа-імунітету дітей-сиріт, напрями роботи вихователя з попередження кібербулінгу. Обґрунтовано принцип авторитетності педагога як значущого дорослого у процесі виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми. Гармонійний особистісно-професійний розвиток педагога, високий рівень особистісної зрілості, забезпечує реалізацію принципу авторитетності як значущого іншого у вихованні дітей-сиріт.

Наголошено, що психологічний супровід виховного процесу є умовою успішного особистісного зростання дітей-сиріт та ефективності реалізації вищезначених виховних технологій в опікунсько-виховній діяльності, уможливорює інноваційну педагогічну діяльність. Акцентовано важливість врахування у виховному процесі дітей-сиріт психотравмального досвіду: фізичного, психологічного, сексуального насильства, незаконного використання дитячої праці та психосоматичної патології. Охарактеризовано найбільш гострі травматичні ситуації, які переживає дитина у зв'язку із ситуацією смерті одного чи обох батьків, окреслено шляхи її належної психолого-педагогічної підтримки, розроблено рекомендації щодо психолого-педагогічного супроводу дітей-сиріт, які постраждали в ході проведення військових дій.

Обґрунтовано праксеологічні аспекти професійної підготовки майбутніх педагогів/соціальних педагогів (фахівців опікунсько-виховної діяльності), актуалізовано проблему їх готовності до інноваційної діяльності. Увиразнено структуру готовності майбутнього педагога до інноваційної опікунсько-виховної діяльності та виокремлено її компоненти: когнітивний, мотиваційно-діяльнісний, рефлексивний, операційно-діяльнісний, або технологічний. На основі

теоретичного аналізу з'ясовано перспективні напрями удосконалення фахової підготовки майбутніх педагогів / соціальних педагогів до реалізації інноваційної опікунсько-виховної діяльності: 1) *упровадження концепції парадигмального моделювання в освітній простір закладу педагогічної освіти*, що надає можливість майбутньому педагогу спрогнозувати власну особистісно-професійну парадигму, а також видозмінити її, вибрати індивідуальний освітній маршрут. Майбутній педагог повинен мати можливість обрати спектр дисциплін, що стосуються опікунсько-виховної діяльності, та отримати відповідні фахові компетентності. Розроблено й впроваджено в освітню практику навчальний курс «Психологічні основи роботи у дитячих будинках та інтернатних закладах», а також відповідний науково-методичний комплекс, що має на меті сприяти майбутнім фахівцям в оволодінні опікунсько-виховним інструментарієм та стимулювати їх до пошуку інноваційних форм і методів опікунсько-виховної діяльності, на основі засвоєння ними специфіки психологічних закономірностей особистісного розвитку дітей-сиріт; 2) *оптимізація підготовки майбутніх педагогів до естетотерапевтичної діяльності*. Змістовою складовою такої підготовки є ознайомлення майбутніх педагогів з педагогічною спадщиною найбільш успішних і визнаних педагогів-гуманістів, які так чи так стикалися з проблемами виховання дітей-сиріт, мали власні підходи до їх подолання, ознайомлення з естетотерапевтичними за психолого-педагогічною дією технологій, у центрі яких – «любов до дітей»; 3) *забезпечення психолого-педагогічних умов особистісно-професійного розвитку майбутнього педагога / соціального педагога*: впровадження психолого-педагогічного супроводу професійної ідентичності (*когнітивної, емоційно-оцінної, поведінкової її складових*), технологій, що сприяють становленню, особистісній зрілості; заохочення до волонтерської діяльності у закладах інституційного догляду та виховання дітей, соціально-реабілітаційних центрах.

Проаналізовано особливості організації психолого-педагогічного супроводу розвитку професійної ідентичності майбутніх педагогів / соціальних педагогів та обґрунтовано його основні завдання. Ефективність забезпечення психолого-педагогічних умов особистісно-професійного розвитку майбутнього фахівця опікунсько-виховної діяльності забезпечують прояви таких тенденції, як: взаємозумовленість процесів розвитку його професійної діяльності і особистості, акмеологізація, гуманістична (альтруїстична) спрямованість, творча саморегуляція і технологізація освітнього процесу та соціальної сфери послуг.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні представлено цілісний науковий аналіз педагогічної теорії і практики виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми в Україні (XX – початок XX століття), *обґрунтовано* теоретико-методологічні основи та *оптимізовано* розробку концептуальних засад виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми з урахуванням сучасних соціальних змін; *здійснено* системний ретроспективний аналіз розвитку вітчизняної теорії та практики виховання дітей-сиріт у контексті особистісної

парадигми та визначено його основні тенденції; *виокремлено* шляхи імплементації продуктивних ідей та перспективних напрямів розвитку виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми в сучасних умовах реформування системи інституційного догляду і виховання; *окреслено* перспективні напрями удосконалення фахової підготовки майбутніх педагогів / соціальних педагогів до реалізації інноваційної опікунсько-виховної діяльності. Проведене дослідження дало підставу сформулювати низку **висновків**:

1. Сирітство сьогодні є не тільки актуальною проблемою українського суспільства, а й гострим дискусійним питанням у цілому світі. І ця проблема потребує невідкладних заходів, пошуку нових форм і напрямів опікунсько-виховної діяльності, оновлення традиційних теоретико-методологічних засад, концептуально-методологічних підходів до виховання дітей-сиріт з урахуванням дитиноцентрованої спрямованості сучасної освіти. Відтак особливого значення набуває переосмислення історико-педагогічного досвіду виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми у вітчизняній теорії і практиці ХХ – початку ХХІ століття, встановлення його продуктивного змісту, визначення прогностичного потенціалу.

Здійснено теоретико-методологічний аналіз проблеми виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми у сучасній вітчизняній педагогічній науці. Особистісна парадигма виховання виступає домінантою модернізації педагогічного процесу в Україні, своєрідним методологічним імперативом, що відповідає потребам саморозвитку і самоактуалізації духовного начала людини в сучасній ситуації швидких соціальних змін.

Виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми визначено як: цілеспрямований свідомо здійснюваний процес суб'єкт-суб'єктної взаємодії вихователя та вихованця, спрямований на створення соціокультурного середовища для самоорганізації особистості дитини засобами внутрішніх ресурсів гармонійного саморозвитку і самостановлення особистості як суб'єкта активної діяльності та суспільних відносин, що потребує певної зовнішньої ініціації, допомоги дитині-сироті якомога ефективніше взаємодіяти з навколишнім світом, оптимального простору для засвоєння вітагенного досвіду.

На основі порівняння різних наукових підходів досліджено наявні трактування основних термінів поняттєво-категоріального апарату виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми: «виховання», «парадигма виховання», «особистісна парадигма», «діти-сироти», «сирітство», та їх похідні дефініції.

З'ясовано, що виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми – складний діалектичний процес, у якому відображено особливості розвитку теорії виховання і опікунсько-виховної практики, проаналізовано його як педагогічну категорію і багатоаспектний феномен у кількох вимірах: суспільно-політичному, соціокультурному, теоретичному, технологічному, інституційному, як соціально-педагогічний феномен (опікунсько-виховна діяльність) в умовах закладів інституційного догляду та виховання дітей.

Виокремлено основні тенденції розвитку особистісної парадигми виховання дітей-сиріт у контексті сучасних соціальних змін: 1) глобалізація, розвиток

інформаційних технологій, підвищення цінності особистості, зміна ставлення до освіти та виховання, орієнтація на реалізацію всесвітньої доктрини «освіта протягом життя»; 2) зміна уявлення про дитину як цінність і мету виховання, реформування системи виховання на основі філософії «дитиноцентризму»; 3) зміщення акцентів соціально-педагогічних відносин на суб'єктність особистості, ефективність її самореалізації, забезпечення допомоги дитині у процесі її самопізнання, самоосвіти й самоактуалізації, створення умов для розвитку її індивідуальних здібностей; 4) тенденція до усвідомлення сиріт як особливої соціально-демографічної групи дітей; 5) спрямованість вектора державної політики на деінституалізацію і децентралізацію у гуманістичному напрямі індивідуалізації освітньо-виховного процесу, трансформацію системи інституційного догляду та виховання дітей з урахуванням пріоритетності особистісного розвитку дитини й забезпечення для цього відповідних умов, створення дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей.

У межах дослідження конкретизовано поняття «опікунсько-виховна діяльність», запропоновано його авторське визначення й проаналізовано основні підходи до визначення його сутності в умовах сьогодення. Опікунсько-виховна діяльність розглядається у широкому й вузькому значенні, конкретизує спектр соціально-педагогічних проблем до проблем опіки та виховання дітей-сиріт, які залишилися без догляду. З'ясовано, що опікунсько-виховна діяльність є технологічною, передбачає локалізацію технологій виховної роботи з дітьми-сиротами, що враховують специфіку цієї категорії дітей та становлять складову діяльності не тільки соціального педагога, але й психолога і вихователів у закладах інституційного догляду та виховання дітей, учасників мультидисциплінарної команди у ОТГ. А отже, повинна здійснюватися професійно-компетентними фахівцями, які мають знання теоретико-методологічних основ, загальних закономірностей, принципів, особливостей, форм і методів опікунсько-виховної діяльності як надзвичайно важливого соціально-педагогічного процесу.

2. Обґрунтовано концептуальні засади виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми, виокремлено структурні компоненти: рефлексивно-кумулятивний, методологічний, змістово-еволюційний, базисно-прогностичний, системно-організаційний. Систематизовано та теоретично обґрунтовано *принципи, що увиразнюють специфіку виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми*, а саме: суб'єктності, кордомедійності, етично-альтруїстичний, довіри, авторитетності педагога як значущого дорослого, організації виховного простору як педагогічного конструкту. Стверджено, що їх реалізація в умовах інституційного догляду та виховання дітей має потужний виховний потенціал, сприяє актуалізації особистісних ресурсів дітей-сиріт, усвідомленню ними пріоритетності людських цінностей, розвитку альтруїстичних почуттів, духовно-моральної зрілості особистості дитини-сироти, виступає запорукою емоційного комфорту, успішного особистісного розвитку.

3. Обґрунтовано ідеєгенезу виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми крізь призму психолого-педагогічних досліджень, філософсько-педагогічної та соціологічної думки початку ХХ століття,

дитиноцентричного, соціально-особистісного, гуманного, особистісно орієнтованого підходів та з'ясовано її ключові тенденції: активний розвиток наукових досліджень особистісної проблематики та становлення науково-педагогічного інтересу до виховання дітей-сиріт, активізація наукового знання про природу дитячої активності (від початку ХХ століття до 30-х рр.), утвердження ідеологічного догматизму, домінування деструктивно-ревізійських трактувань виховання дітей-сиріт, пріоритетності колективістських ідей їх особистісного розвитку, нівелювання особистісної проблематики у наукових дослідженнях та ідей індивідуалізації виховання дітей-сиріт (30–80-ті рр. ХХ століття), переосмислення процесу виховання дітей-сиріт з нових методологічних позицій, відродження уваги до особистості дитини-сироти з акцентуванням ціннісного ставлення до її активності, індивідуальності та загальнолюдських гуманістичних постулатів демократичного суспільства (90-ті рр. ХХ – початок ХХІ століття).

Траєкторію розвитку феномена виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми, обумовлювали: 1) світоглядні та наукові уявлення про особистість дитини-сироти, визнання її самоцінності, як суб'єкта / об'єкта опікунсько-виховної діяльності; 2) специфіка осмислення суспільно-політичних, соціально-економічних, культурно-історичних і теоретико-методичних засад опікунсько-виховної діяльності (дитина-сирота – суспільство); 3) аксіологічний контекст виховання дітей-сиріт; 4) особливості організації опікунсько-виховної практики, трансформація сімейних та інституційних форм виховання дітей-сиріт; 5) реалізація інноваційних ідей особистісно-гуманного підходу та принципів виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми; 6) рівень особистісно-професійного розвитку педагогів, які здійснювали опікунсько-виховну діяльність.

4. На основі системного ретроспективного аналізу розроблено авторську періодизацію вітчизняної практики виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми в Україні ХХ – початку ХХІ століття.

I період (1900–1919) – початкове впровадження та становлення дитиноцентричних ідей виховання дітей-сиріт шляхом інституційно-нормативного врегулювання, активізація педагогічного досвіду у сфері опіки та виховання дітей-сиріт. *II період (1919–1939)* – нерівномірність педагогічної уваги до проблем виховання та особистісного розвитку дитини-сироти, дисперсивності виховного ідеалу освітньої політики у різних українських землях. Означений період характеризується суттєвими відмінностями у підходах до опіки та виховання дітей-сиріт на західноукраїнських землях та в радянській Україні (1 субперіод 1919–1931; 2 субперіод 1931–1939), що пов'язано з різними соціально-політичними подіями та специфікою державного устрою країн, до яких входили українські землі. Спільним залишалось домінування у вихованні дітей-сиріт ідей педології. *1 субперіод (1919–1931)* – формування нових «революційних» тенденцій до розв'язання освітньо-виховних проблем дітей-сиріт на території радянської України з пріоритетністю колективного виховання. *2 субперіод (1931–1939)* уніфікація форм та методів виховання дітей-сиріт, втрата «соціальності» виховання, його політизація на основі постулювання виховних ідеалів комунізму. На західноукраїнських землях *II період (1919–1939)* – удосконалення опікунсько-

виховної діяльності на засадах дитиноцентризму, ідеях морально-релігійного, трудового та національного виховання. *III період (1939–1956)* – кризовий стан системи виховання дітей-сиріт в умовах Другої світової війни та перших післявоєнних років, позначений реформуванням педагогічної ревізії виховання дітей-сиріт. *IV період (1956–1991)* – трансформація змісту, форм і методів виховання дітей-сиріт, від орієнтації процесу виховання дітей-сиріт на ідеали ідеологічно-партійного комуністичного суспільства до поступового утвердження цінностей індивідуальності, активності, самостійності, особистісного розвитку вихованців. *1 субперіод (1956–1984)* – домінування авторитарної парадигми виховання дітей-сиріт, поширення системи інтернатних закладів освіти, накопичення педагогічного досвіду соціального виховання дітей-сиріт на засадах політичної ідеології, зосередження уваги на цінності кожної окремої дитини і її значенні для суспільства. *2 субперіод (1985–1991)* – започаткування ініціатив у сфері соціального захисту дітей до більш гуманістичного напрямку соціальної політики, відхід від комуністичного виховання і адміністративно-командної системи у бік демократизації, децентралізації. *V період (1991–2007)* – оновлення нормативно-правового забезпечення інтернатної освіти, змісту виховання дітей-сиріт на гуманістичних і демократичних засадах, відродження національних цінностей, утвердження ідей особистісної парадигми виховання та впровадження їх у практику закладів інтернатної освіти.

Дослідження показало дискретність відображення змісту ціннісного ставлення до особистісного розвитку дитини-сироти на рівні освітньої політики та освітніх реформ. Підтверджено орієнтованість практики виховання дітей-сиріт на виховний ідеал, керований суспільними запитами, який впливав на формування змісту інтернатної освіти, вибір форм, методів і засобів організації інституційного виховання дітей-сиріт.

5. Визначено шляхи імплементації продуктивних ідей і перспективних напрямів розвитку виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми в умовах реформування системи інституційного догляду та виховання дітей:

- удосконалення нормативно-законодавчої бази захисту дітей, її перегляд та критична оцінка, з метою врегулювання та виокремлення соціально-правового статусу дітей-сиріт; затвердження та реалізація державних програм соціального захисту і виховання дітей-сиріт;

- подальше удосконалення концептуальних основ та технологій педагогіки сирітства, технологій виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми, створення загальної опікунсько-виховної концепції держави з урахуванням ідей вітчизняного історико-педагогічного досвіду, принципів виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми, ефективних виховних технологій, методик і прийомів, що враховують як специфіку особистісного розвитку самої дитини-сироти, так і наявні детермінанти її соціальних умов;

- оптимізація мережі дитячих будинків, зменшення чисельності дітей, які у них перебувають; підтримка та удосконалення гурткової роботи, екскурсій, з урахуванням сучасних соціальних змін; розвиток медіа-імунітету дітей-сиріт, створення цифрових культурних сегментів, спеціально орієнтованих на дітей-сиріт, які задовольнятимуть їх потреби, сприяючи водночас їхньому

особистісному розвитку та успішній соціалізації; розробка та впровадження інноваційних методів виховання і психологічної корекції, які дали б змогу нівелювати негативні наслідки кіберсоціалізації;

- створення умов для альтернативних форм виховання; розширення співпраці дитячих будинків із місцевими територіальними громадами, громадськими та релігійними організаціями з метою подальшої інтеграції вихованців у суспільне життя;

- проведення професійно спланованої просвітницької та профілактичної роботи, спрямованої на попередження соціального сирітства, і моніторинг родин, у які повертатимуться діти, а також дисфункційних родин, з метою попередження сирітства, насильства над дітьми;

- професіоналізація педагогів та фахівців опікунсько-виховної діяльності в об'єднаних територіальних громадах у сфері реформування інтернатних освітніх закладів з урахуванням вітчизняного досвіду виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми, включення теоретико-методологічних основ опікунсько-виховної діяльності до програм курсів підвищення кваліфікації педагогів; розроблення нормативно-правових засад їх професійної діяльності та оптимізації матеріального заохочення.

- удосконалення спеціалізованої підготовки прийомних батьків до усиновлення та моніторинг таких сімей; розширення інформаційних компаній щодо усиновлення дітей-сиріт, наставництва, ефективна організація просвітницької діяльності з метою утвердження цінності сім'ї у суспільстві;

- удосконалення підготовки майбутніх педагогів до опікунсько-виховної діяльності, упровадження варіативного компонента освіти, ефективних механізмів формування готовності до реалізації виховних технологій у контексті особистісної парадигми, підсилення психологічної складової фахової підготовки, формування готовності до інноваційної педагогічної діяльності з урахуванням соціальних змін, психолого-педагогічний супровід професійної ідентичності майбутніх педагогів, залучення до волонтерської діяльності, створення оптимальних умов для їх особистісно-професійного розвитку.

6. Обґрунтовано праксеологічні аспекти виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми. Практиологічний аспект суб'єкт-суб'єктної взаємодії педагога та дитини-сироти постає методологічним орієнтиром при її реалізації.

Схарактеризовано технології виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми та особливості їх застосування: особистісно орієнтовані технології виховання; інноваційні технології актуалізації внутрішніх ресурсів особистості; інформаційно-комунікативні технології виховання. Психологічний супровід виховного процесу є умовою успішного особистісного зростання дітей-сиріт та забезпечує ефективність реалізації вищезначених виховних технологій в опікунсько-виховній діяльності, врахування суб'єктивного досвіду дітей-сиріт, уможлиблює інноваційну педагогічну діяльність. Комплексне, систематичне поєднання технологій виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми, забезпечує побудову виховного простору як результату спеціальної творчої, конструктивної та інтегративної опікунсько-виховної діяльності, вимагає високого рівня професійної готовності педагога, орієнтації на інноваційну діяльність,

постійного особистісно-професійного розвитку. Особистісна зрілість педагога, забезпечує реалізацію принципу авторитетності як значущого дорослого у вихованні дітей-сиріт.

7. Обґрунтовано праксеологічні аспекти професійної підготовки майбутніх педагогів / соціальних педагогів, фахівців опікунсько-виховної діяльності, увиразнено структуру готовності до інноваційної діяльності та виокремлено її компоненти: когнітивний, мотиваційно-діяльнісний, рефлексивний, операційно-діяльнісний, або технологічний. Визначено перспективні напрями удосконалення фахової підготовки майбутніх педагогів / соціальних педагогів до реалізації інноваційної опікунсько-виховної діяльності: 1) упровадження концепції парадигмального моделювання в освітній простір закладу педагогічної освіти; 2) оптимізація підготовки майбутніх педагогів до естетотерапевтичної діяльності; 3) забезпечення психолого-педагогічних умов особистісно-професійного розвитку майбутнього педагога / соціального педагога у процесі його фахової підготовки: впровадження психолого-педагогічного супроводу професійної ідентичності, технологій, що сприяють становленню особистісної зрілості; заохочення до волонтерської діяльності в установах інституційного догляду та виховання дітей, соціально-реабілітаційних центрах.

Розроблено та впроваджено в освітню практику навчальний курс «Психологічні основи роботи у дитячих будинках та інтернатах», а також відповідний авторський науково-методичний комплекс, з метою сприяння оволодінню майбутніми фахівцями опікунсько-виховним інструментарієм, пошуку інноваційних форм і методів виховання на основі опанування специфіки психологічних закономірностей особистісного розвитку дітей-сиріт.

Подальші наукові пошуки доцільно спрямувати на дослідження теоретико-методологічних основ модернізації підготовки та професіоналізації фахівців як активних суб'єктів опікунсько-виховної діяльності, розроблення інноваційних технологій виховання дітей-сиріт; обґрунтування ефективних шляхів залучення прийомних батьків до засвоєння ними основних закономірностей особистісного розвитку та виховання дітей; визначення ефективних напрямів організації просвітницької діяльності задля утвердження цінності сім'ї у суспільстві.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ІЗ ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Лялюк Г.М. Виховання дітей-сиріт в контексті особистісної парадигми: вітчизняна теорія та практика (XX ст. – поч. XXI ст.) : монографія. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2020. 504 с.

2. Лялюк Г.М. Теоретико-методологічні проблеми дослідження опікунсько-виховної діяльності в Україні (XX – поч. XXI ст.). *Advanced trends of the modern development of psychology and pedagogy in European countries* : Collective monograf. Riga : Izdeniesiba «Baltija Publishing», 2019. 392 p. P. 250–265.

3. Лялюк Г.М. Опікунсько-виховна діяльність в Україні як предмет наукового аналізу. *Science and Educationa New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2019 Feb. VII (76), Iss. 187. P. 44–47.

4. Lialiuk G., Popovich I., Alesieieva M., Popovich A., Bondarenko V., Kovtun O., Tsiuniak O. Sociocultural metrics of the personal paradigm of orphan' supbring in pedagogical theory and practice of Ukraine. *Revista Inclusiones*. 2020. Vol. 7, Num 3. P. 343–356.

5. Лялюк Г.М. Теоретико-методологічне обґрунтування опікунсько-виховної діяльності як соціально-педагогічного явища. *Інноваційна педагогіка / Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій*. Одеса, 2019. Вип. 11, Т. 2. С. 12–18.

6. Лялюк Г.М. Взаємна довіра як умова виховання дітей-сиріт в контексті особистісної парадигми. *Гірська школа Українських Карпат*. 2020. № 22. С. 198–202.

7. Лялюк Г.М. Етично-альтруїстичний принцип суб'єкт-суб'єктної взаємодії у вихованні дітей-сиріт. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / ред.-упоряд. М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомря*. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2020. Вип. 29, Т. 3. С. 164–168.

8. Лялюк Г.М. Ідеї кордомедійності у вихованні дітей-сиріт. *Інноваційна педагогіка / Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій*. Одеса, 2020. Вип. 24, Т. 1. С. 39–43.

9. Лялюк Г.М. Опікунсько-виховна діяльність інституційних установ на Лівобережній Україні (1918–1939 рр.). *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 70, Т. 2. С. 33–38.

10. Лялюк Г.М. Опіка та виховання дітей-сиріт в інтернатних закладах освіти (1956–1991 рр.). *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 71, Т. 1. С. 54–60.

11. Лялюк Г.М. Опікунсько-виховна діяльність інституційних установ на початку ХХ ст. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / ред.-упоряд. М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомря*. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2020. Вип. 28, Т. 2. С. 253–259.

12. Лялюк Г.М. Особистісна парадигма виховання дітей-сиріт у контексті соціальних змін. *Інноваційна педагогіка / Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій*. Одеса, 2019. Вип. 18, Т. 1. С. 34–39.

13. Лялюк Г.М. Особистісна парадигма виховання дітей-сиріт: синергетичний підхід. *Інноваційна педагогіка / Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій*. Одеса, 2020. Вип. 21, Т. 1. С. 45–48.

14. Лялюк Г.М. Особистісно-орієнтована парадигма виховання дітей-сиріт: соціокультурний вимір. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : педагогічні науки*. 2020. № 1 (20). С. 163–178.

15. Лялюк Г.М. Педагогічні ідеї А. Макаренка в контексті особистісної парадигми виховання дітей-сиріт. *Науковий часопис Національного педагогічного*

університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5 : Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2020. № 73. С. 132–135.

16. Лялюк Г.М. Психологічний супровід розвитку професійної ідентичності майбутніх соціальних педагогів до опікунсько-виховної діяльності. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»*. 2020. № 1 (11). С. 31–34.

17. Лялюк Г.М. Психологічні основи роботи в дитячих будинках та інтернатах : тексти лекцій для підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «Спеціаліст» напряму підготовки 04.01. – Практична психологія, спеціальність 7.04.0102. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2014. 120 с.

18. Лялюк Г.М. Розвиток гуманістичних ідей виховання дітей-сиріт: ретроспективний аналіз. *Herald pedagogiki. Nauka i Praktyka*. Warszawa : Diamond trading tour, 01/2020. № 51. С. 80–81.

19. Лялюк Г.М. Реалізація альтруїстично-етичного принципу в організації виховного простору дітей-сиріт. *Herald pedagogiki. Nauka i Praktyka*. Warszawa : Diamond trading tour, 05/2020. № 55. С. 22–27.

20. Лялюк Г.М. Теоретико-методологічні основи виховання дітей-сиріт в контексті особистісної парадигми. *Інноватика у вихованні : зб. наук. пр.* Рівне : РДГУ, 2020. Вип. 11, Т. 2. С. 145–154.

21. Лялюк Г.М. Реалізація принципу довіри в опікунсько-виховній діяльності як основа активізації особистісного ресурсу дитини-сироти. *Herald pedagogiki. Nauka i Praktyka*. Warszawa : Diamond trading tour, 03/2020. № 53. С. 99–105.

22. Лялюк Г.М., Лялюк А.В. Вплив дельфінотерапії на особистісний розвиток дітей-сиріт з особливими потребами. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2019. № 18. С. 53–56.

23. Лялюк Г.М. Реформування концептуальних засад опіки та виховання дітей-сиріт в Україні (1991–2007). *Інноваційна педагогіка / Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій*. Одеса, 2020. Вип. 25, Т. 1. С. 22–28.

24. Лялюк Г.М. Розвиток професійної ідентичності майбутніх соціальних педагогів у процесі підготовки до опікунсько-виховної діяльності. *Herald pedagogiki. Nauka i Praktyka*. Warszawa : Diamond trading tour, 02/2020. № 52. С. 54–57.

25. Лялюк Г.М. Роль довіри у вихованні дітей-сиріт. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогіка : електронне наукове фахове видання*. 2019. Вип. 5.

26. Лялюк Г.М. Суб'єктний підхід у вихованні дітей-сиріт. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2020. Вип. 28 (1-2020). С. 49–57.

27. Лялюк Г.М. Суб'єкт-суб'єктна взаємодія у контексті особистісної парадигми виховання дітей-сиріт. *Інноваційна педагогіка / Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій*. Одеса, 2020. Вип. 22, Т. 1. С. 17–21.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

28. Лялюк Г.М. Психологічні особливості розвитку професійної ідентичності майбутніх педагогів. *Матеріали V звітної науково-практичної конференції кафедри психології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2011. Вип. V. С. 49–54.

29. Лялюк Г.М. Психологічні особливості соціалізації дітей позбавлених батьківського піклування. *Карпати-Аппалачі: формування особистості в контексті сталого розвитку гірських регіонів* : матеріали II Міжнар. спільної українсько-американської наук.-практ. конф., 24–26 вересня 2013 р. / гол. ред. В.Д. Хрущ. Івано-Франківськ : НАІР, 2013. 262 с. С. 144–147.

30. Лялюк Г.М. Психологічний супровід становлення професійної ідентичності майбутніх педагогів. *Теоретичні та прикладні дослідження в галузі педагогіки, психології та суспільних наук* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Кельце, Республіка Польща, 28–29 грудня 2016 року. Кельце, 2016. С. 76–81.

31. Лялюк Г.М. Професійна ідентичність студента як соціально-психологічний феномен. *Психологія та педагогіка: методика та проблеми практичного застосування* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 23–24 грудня 2016 року. Львів, 2016. С. 34–36.

32. Лялюк Г.М. Професійна підготовка фахівців до опікунсько-виховної діяльності в контексті особистісної парадигми. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців* : тези доповідей VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 9–10 квітня 2020 р.). Хмельницький : ХНУ, 2020. 140 с. С. 67–69.

33. Лялюк Г.М. Психологічна допомога дітям, які зазнали психотравмуючого впливу воєнних дій. *Психологічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві* : зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. Львів : ЛьвДУВС, 2018. С. 145–148.

34. Лялюк Г.М. Роль працівників національної поліції у превентивній діяльності соціального сирітства. *Соціально-психологічні засади неконфліктної взаємодії між поліцією і населенням в соціумі* : зб. тез доповідей учасників круглого столу (22 листопада 2018 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2018. 168 с. С. 56–64.

35. Лялюк Г.М. Особливості опікунсько-виховної діяльності дітей-сиріт, які пережили психотравмуючі обставини війни. *Особистість, сім'я і суспільство: питання педагогіки та психології* : зб. тез міжнар. наук.-практ. конф., 23–24 листопада 2018 р. Львів : ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2018. Ч. 1. С. 97–100.

36. Лялюк Г.М. До проблеми превентивної діяльності соціального сирітства в Україні. *Way Science. Сучасний рух науки* : тези доповідей VI міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 4–5 квітня 2019 р. Дніпро, 2019. С. 663–669.

37. Лялюк Г.М. Психолого-педагогічні аспекти проблеми соціального сирітства в українському суспільстві. *Психологія національної безпеки і благополуччя особистості* : тези I Міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 14–15 березня 2019 р. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2019. С. 101–103.

38. Лялюк Г.М. Соціальне сирітство як суспільне аномальне явище. *Педагогіка і психологія: актуальні проблеми досліджень на сучасному етапі* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, Україна, 5–6 квітня 2019 року). Київ : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2019. С. 12–15.

39. Лялюк Г.М. Проблема підготовки майбутніх педагогів до опікунсько-виховної діяльності. *Психологічні вектори розвитку гуманітарної освіти в умовах євроінтеграції освітнього простору: результати і перспективи дослідження* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дрогобич, 4–5 жовтня 2019 р.). Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2019. С. 73–76.

40. Лялюк Г.М. Соціально-психологічні особливості формування професійної ідентичності майбутніх педагогів. *Проблеми професійного становлення особистості* : зб. тез доповідей Всеукр. наук.-практ. конф., м. Мукачево, 17–18 травня 2018 р. Мукачево : Вид-во МДУ, 2018. С. 73–75.

41. Лялюк Г.М. Соціально-психологічні чинники агресивної поведінки сучасної молоді. *Молодіжна політика: проблеми та перспективи* : матеріали XII Міжнар. наук. конф. Дрогобич, 2015. С. 259–266.

42. Лялюк Г.М. Теоретико-методологічні проблеми вивчення професійної ідентичності майбутнього педагога. *Матеріали IV звітної науково-практичної конференції кафедри психології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2010. Вип. IV. С. 32–46.

43. Лялюк Г.М. Теоретичний аналіз феномену етнічної ідентичності особистості. *Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації* : матеріали XIX Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (30 листопада 2016 р.). Переяслав-Хмельницький, 2016. С. 358–361.

44. Лялюк Г.М. Соціально-психологічні особливості психологічного супроводу розвитку та становлення професійної ідентичності майбутніх педагогів. *Психологія національної безпеки і благополуччя особистості* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., Львів, 26–27 квітня 2018 р. Львів : Сполом, 2018. С. 134–137.

45. Лялюк Г.М. Шляхи та методи соціальної профілактики торгівлі дітьми, комерційної сексуальної експлуатації дітей, використання найгірших форм дитячої праці. *Експлуатація як складова торгівлі людьми: виміри, тенденції та шляхи протидії* : зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (6–7 червня 2019 року). Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 103–108.

46. Лялюк Г.М. Кіберсоціалізація сучасних дітей та молоді як психолого-педагогічна проблема. *Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві* : зб. матеріалів IV всеукр. наук.-практ. конф. (18 жовтня 2019 року). Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 177–180.

47. Лялюк Г.М., Лялюк А.В. Застосування дельфінотерапії у реабілітації дітей з особливими потребами. *Інклюзивне освітнє середовище: проблеми, перспективи та кращі практики* : тези доповідей XIX Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 20–21 листопада 2019 р.) : у 3-х ч. Київ : Університет «Україна», 2019. Ч. 1. 504 с. С. 132–135.

Наукові праці, які додатково висвітлюють тему дослідження

48. Лялюк Г.М. Сім'я як репрезентант психічного здоров'я дитини. *Реалізація здорового способу життя – сучасні підходи*. Дрогобич, 2009. С. 100–109.
49. Лялюк Г.М. Професійна ідентифікація майбутнього педагога. *Особистісно-професійний розвиток майбутнього педагога*: монографія / за ред. проф. М.В. Савчина. Дрогобич: Видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2014. С. 151–161, 161–170. (Розділ монографії)
50. Лялюк Г.М. Формування професійно-педагогічної ідентичності майбутніх педагогів. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. Івано-Франківськ, 2015. Вип. 20, Ч. 2. С. 207–213.
51. Лялюк Г.М. Модель психологічного супроводу становлення професійної ідентичності майбутніх педагогів як психолого-педагогічна проблема. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Психологія»*. Дрогобич, 2016. Вип. 39. С. 105–113.
52. Лялюк Г.М. Дослідження психологічних особливостей професійної ідентичності майбутніх педагогів. *Теоретико-методологічні основи професійної підготовки педагога*: зб. наук. пр. Дрогобич, 2013. С. 196–203.
53. Лялюк Г.М. Психологічні основи роботи в дитячих будинках та інтернатах: методичні матеріали для самостійної роботи студентів. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2017. 40 с.
54. Лялюк Г.М. Психологічні основи роботи в дитячих будинках та інтернатах: методичні матеріали до практичних занять для підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «Спеціаліст» напряму підготовки 04.01. – Практична психологія, спеціальність 7.04.0102. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2013. 100 с.
55. Лялюк Г.М. Становлення професійної ідентичності майбутніх педагогів як психолого-педагогічна проблема. *Психологічні перспективи*. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2012. Вип. 20. С. 145–152.
56. Лялюк Г.М. Реалізація моделі психологічного супроводу розвитку та становлення професійної ідентичності майбутніх педагогів в умовах ЗВО. *Науковий вісник ЛьвДУВС. Серія психологічна*: зб. наук. пр. Львів: ЛьвДУВС, 2018. Вип. 1. С. 124–132.
57. Лялюк Г.М. Соціально-психологічні особливості організації моделі психологічного супроводу розвитку та становлення професійної ідентичності майбутніх педагогів. *Науковий вісник ЛьвДУВС. Серія психологічна*: зб. наук. пр. Львів: ЛьвДУВС, 2017. Вип. 1. С. 98–106.
58. Лялюк Г.М. Особливості психолого-педагогічного супроводу дітей-сиріт, які пережили психотравмуючі обставини війни. *Пост-травматичний стресовий розлад: дорослі, діти та родини в ситуації війни* / заг. ред. І. Манохи, Г. Собчук. Варшава – Київ: ПАН – Гнозис, 2018. Т. III. С. 322–332.
59. Лялюк Г.М., Мороз О.Я. Психологічні особливості відтермінованого впливу дитячих психотравм на психічний стан особистості у дорослому віці.

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна : зб. наук. пр. Львів : ЛьвДУВС, 2018. Вип. 2. С. 99–109.

60. Лялюк Г.М., Скотна Н.В. Особистісно-орієнтований підхід до реалізації індивідуальної освітньої траєкторії здобувача вищої освіти. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2020. Вип. 28 (1-2020). С. 393–403.

61. Лялюк Г.М. Психологія розвитку та акмеологія : методичні рекомендації для практичних занять для підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «Магістр» напряму підготовки 04.01. – Психологія, спеціальність 8.04.0101. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2013. 64 с.

62. Лялюк Г.М., Христук О.Л. Психологія розвитку, змін та кар'єри особистості : практ. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 136 с.

АНОТАЦІЇ

Лялюк Г. М. Теорія і практика виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми в Україні (XX – початок XXI століття). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки (01 Освіта / Педагогіка). – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Дрогобич, 2020.

У дисертації вперше здійснено цілісний системний аналіз теорії та практики виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми в Україні (XX – початок XXI століття). Схарактеризовано теоретико-методологічні основи виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми та розкрито поняттєво-категоріальний апарат дослідження. Виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми розглянуто як педагогічну категорію і багатоаспектний феномен і проаналізовано у суспільно-політичному, соціокультурному, теоретичному, технологічному й інституційному вимірах. Виокремлено структурні компоненти концепції виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми та представлено її систему принципів. Обґрунтовано ідеєгенезу виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми та з'ясовано її ключові тенденції. Розроблено періодизацію практики виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми досліджуваного періоду та визначено основні тенденції її генези. Виокремлено позитивний ретроспективний досвід і шляхи імплементації продуктивних ідей в умовах реформування системи інституційного догляду та виховання дітей. Обґрунтовано праксеологічні аспекти виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми і систематизовано технології та інноваційні методи їх виховання. Визначено перспективні напрями удосконалення фахової підготовки, особистісно-професійного розвитку майбутніх педагогів / соціальних педагогів до реалізації інноваційної опікунсько-виховної діяльності.

Подальшого розвитку набули уявлення про тенденції розвитку теорії і практики виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми, а також конструктивні ідеї з досвіду опікунсько-виховної діяльності дитячих будинків та інтернатних закладів освіти в Україні.

Ключові слова: *виховання, діти-сироти, Україна, особистісна парадигма, виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми, опікунсько-виховна діяльність, суб'єктність, технології виховання, інтернатні заклади освіти, дитячі будинки.*

Лялюк Г. М. Теория и практика воспитания детей-сирот в контексте личностной парадигмы в Украине (XX – начало XXI века). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики (01 Образование / Педагогика). – Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко, Дрогобыч, 2021.

В диссертации впервые осуществлен целостный системный анализ теории и практики воспитания детей-сирот в контексте личностной парадигмы в Украине (XX – начало XXI века). Охарактеризованы теоретико-методологические основы воспитания детей-сирот в контексте личностной парадигмы и представлен понятийно-категориальный аппарат исследования. Воспитание детей-сирот в контексте личностной парадигмы рассматривается как педагогическая категория и многоаспектный феномен, проанализированный в общественно-политическом, социокультурном, теоретическом, технологическом и институциональном измерениях.

Выделены структурные компоненты концепции воспитания детей-сирот в контексте личностной парадигмы и представлена её система принципов. Обоснован идеогенезис воспитания детей-сирот в контексте личностной парадигмы и охарактеризованы его ключевые тенденции. Разработана периодизация практики воспитания детей-сирот в контексте личностной парадигмы исследуемого периода и определены основные детерминанты её генезиса. Выделены положительный ретроспективный опыт и пути имплементации продуктивных идей в условиях реформирования системы институционального ухода и воспитания детей. Обоснованы праксеологические аспекты воспитания детей-сирот в контексте личностной парадигмы, систематизированы технологии и инновационные методы их воспитания. Определены перспективные направления совершенствования профессиональной подготовки, личностно-профессионального развития будущих педагогов / социальных педагогов для реализации инновационной попечительско-воспитательной деятельности.

Дальнейшее развитие получили представления о тенденциях развития теории и практики воспитания детей-сирот в контексте личностной парадигмы, а также конструктивные идеи из опыта попечительско-воспитательной деятельности детских домов и интернатных учебных заведений в Украине.

Ключевые слова: *воспитание, дети-сироты, Украина, личностная парадигма, воспитания детей-сирот в контексте личностной парадигмы, попечительско-воспитательная деятельность, субъектность, технологии воспитания, интернатные учреждения образования, детские дома.*

Lialiuk H. M. Theory and practice of orphans' upbringing in the context of personal paradigm in Ukraine (the 20th – the beginning of the 21st centuries) – Manuscript.

Thesis for obtaining the academic degree of Doctor of Pedagogical Sciences in specialty 13.00.01 – general pedagogy and history of pedagogy (01 Education / Pedagogy). – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych, 2020.

In the thesis, for the first time a holistic systematic analysis of the theory and practice of orphans' upbringing in the context of personal paradigm in Ukraine (20th – early 21st centuries) were carried out. The theoretical and methodological foundations of of orphans' upbringing in the context of personal paradigm were characterized and its conceptual and categorical apparatus were determined.

The content of scientific approaches to orphans' upbringing in the context of the personal paradigm was substantiated and revealed. The upbringing of orphans in the context of personal paradigm is considered as a purposeful, consciously carried out process of subject-subject interaction between an educator and a pupil, aimed at creating optimal social conditions for self-organization of a child's personality by means of internal resources, harmonious self-development and self-determination of the personality as a subject of dynamic activity and social relations, which requires a certain external initiation, helping an orphan to interact as effectively as possible with the world around, creating an optimal educational space for the assimilation of vitagenic experience.

It was found out that orphans' upbringing in the context of personal paradigm is a complex dialectical process, which reflects the peculiarities of the development of the theory of upbringing and guardianship practice; this process is analyzed as a pedagogical category and a multi-faceted phenomenon in several dimensions: socio-political, socio-cultural, theoretical, technological, and institutional ones, as a socio-pedagogical phenomenon (guardianship and upbringing activities) at the institutions of institutional care and children's education.

The structural components of the concept of orphans' upbringing in the context of personal paradigm are highlighted and its system of principles is presented. The principles that emphasize the process of orphans' upbringing in the context of personal paradigm are theoretically substantiated, namely: subjectivity, trust, cordomedia, ethical-altruistic principle of subject-subject interaction between a teacher and an orphan, creation of educational space as a pedagogical construct.

The ideogenes is of orphans' upbringing in the context of personal paradigm through the prism of psychological and pedagogical research, philosophical, pedagogical and sociological thoughts of the beginning of the 20th century, child-centered, socio-personal, humane, personality-oriented approaches was substantiated and its key trends were clarified.

A systematic retrospective analysis of orphans' upbringing practice in the context of personal paradigm in Ukraine in the 20th – the beginning of the 21st centuries was carried out and its periodization was developed. The main determinants and tendencies of the genesis of orphans' upbringing in the context of personal paradigm in the domestic theory and practice of the period under study are substantiated.

The positive retrospective experience is highlighted and the ways of implementing the productive ideas in the context of reforming institutions of institutional care and upbringing of children-orphan are outlined. The praxeological aspects of orphans' upbringing in the context of personal paradigm are substantiated. The training course "Psychological bases of work in orphanages and boarding schools", as well as the corresponding author's scientific and methodological complex was developed and introduced into educational practice, in order to facilitate mastering the guardianship and educational toolkit by future specialists, search for innovative forms and methods of education based on the development of the specifics of psychological patterns of orphans' personal development. The promising directions for improving professional training, personal and professional development of future teachers / social teachers for the implementation of innovative guardianship and upbringing activities were identified.

The ideas about trends in the development of the theory and practice of orphans' upbringing in the context of personal paradigm, constructive ideas from the experience of guardianship and educational activities of orphanages and boarding schools in Ukraine received further development.

Key words: *upbringing, orphans, Ukraine, personal paradigm, upbringing of orphans in the context of personal paradigm, guardianship and upbringing activity, subjectivity, technologies of upbringing, boarding schools.*

Підписано до друку 25.03.2021 р. Формат 60x90/16.
Папір офсетний. Гарнітура «Times New Roman».
Вид. арк. 1,9. Зам. 11. Тираж 100. Друк на ризографі.

Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка
82100 Дрогобич, вул. І. Франка, 24.